

ӨГӨГДЛИЙН “УУРХАЙ”-2

МОНГОЛ УЛСЫН ОУИТБСЫН 2012-2013
ОНЫ ТАЙЛАНД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

Улаанбаатар
2015

ӨГӨГДЛИЙН “ҮҮРХАЙ”-2
МОНГОЛ УЛСЫН ОУИТБС-ЫН 2012-2013 ОНЫ ТАЙЛАНД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

Эмхэтгэж бичсэн: А.Батпүрэв
Хянан тохиолдуулсан: Д.Эрдэнэчимэг

Нээлттэй Нийгэм Форум болон Байгалийн Баялгийн Засаглалын
Хүрээлэнгийн санхүүжилтээр уг судалгааг хийв.

Энэхүү судалгааг ашиглахдаа эх сурвалжийг бүрэн дурдана уу.

Хаяг: Нээлттэй Нийгэм Форум

DDC

Жамъян гүний гудамж

662,1

Сүхбаатар дүүрэг, Улаанбаатар-14240

Θ-69

Утас: 976-11-313207

Факс: 976-11-324857

Вэб: <http://www.forum.mn>

И-мэйл: osf@forum.mn

ISBN 978-99962-3-994-6

Агуулга

Өмнөтгөл	8
Компанийн түвшний мэдээлэл	9
Санаачилгад компаниудын хамрагдсан байдал	9
Тайланд хамрагдсан компаниудын үйл ажиллагааны чиглэл	10
Нэгтгэлийн хамрах хүрээ	11
Хамгийн их орлого төвлөрүүлсэн компаниуд	12
Хандив, тусlamж олгосон байдал	13
Хамгийн их төлбөрийн зөрүү гарсан компаниуд	14
Төр, орон нутгийн өмчийн компаниудын ногдол ашиг	15
Стратегийн ордуудын талаар	15
Аймгийн түвшний мэдээлэл	19
Олборлох салбараас аймгуудын хүлээн авсан орлого	19
Орон нутгийн төсөвт олборлох салбарын орлогын эзлэх хувь	20
Олборлох салбараас хүлээн авсан орлогын бүтэц, задаргаа	20
Аймгуудад олгогдсон ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрлийн тоо, талбайн хэмжээ	23
Олборлох салбарын орлого ба тусгай зөвшөөрлийн тоо, тусгай зөвшөөрлөөр олгосон газар нутгийн харилцан хамаарал	24
Улсын хэмжээний мэдээлэл	26
Олборлох салбарын үйлдвэрлэл, эдийн засагт гүйцэтгэх үүрэг	26
Салбарын борлуулалтын орлого	28
Олборлох салбарын экспорт ба нийт экспортод эзлэх хувь	28
Олборлох салбараас хүлээж авсан орлого, төсөвт эзлэх хувь	30
Нэгтгэл тайлан	32
Олон улсын зарим статистик	33
Дүгнэлт, зөвлөмж	35
Өгөгдлийн "уурхай"-1 эмхэтгэлийн дүгнэлт зөвлөмжүүдийн хэрэгжилттэй холбогдох зөвлөмж	35
ОҮИТБС-ын Шинэ стандартын хэрэгжилттэй холбогдох зөвлөмж	36
Ашигласан эх сурвалж	42

График, зураг, хүснэгт

График 1.	Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч ААН-үүдийн ОҮИТБС-д хамрагдсан байдал	10
График 2.	Тайланд хамрагдсан компаниудын үйл ажиллагааны чиглэл	11
График 3.	Компаниудын хайгуул, олборлолт хийж байгаа эрдэс баялгийн төрлүүд	11
График 4.	Нэгтгэлийн тайланд хамрагдсан компанийн тоо	11
График 5.	Нэгтгэлд хамрагдсан компаниудын нийт орлогод эзлэх хувь	11
График 6.	Нийт төлсөн татвар, төлбөрөөр тэргүүлэгч 10 компани (сая төгрөгөөр)	12
График 7.	Орон нутагт төвлөрүүлсэн орлогоор тэргүүлэгч компаниуд (сая төгрөгөөр)	13
График 8.	Хамгийн их хандив, тусламж олгосон компаниуд (сая төгрөгөөр)	14
График 9.	Нэгтгэлийн дараа хамгийн их шийдэгдээгүй зөрүү гарсан компаниуд	14
График 10.	Төр, орон нутгийн өмчит компаниудын ногдол ашиг төлсөн байдал (2012-2013 оны нийлбэр дүн, сая төгрөгөөр)	15
График 11.	Аймгуудын төсвийн нийт орлого, түүнд олборлох салбарын эзлэх хувь (сая төгрөг, хувь)	20
График 12.	Аймгуудад олгогдсон тусгай зөвшөөрлийн тоо (2013 оны 1-р сарын байдлаар)	23
График 13.	ДНБ, Олборлох салбарын нийт үйлдвэрлэлийн хэмжээ (сая төгрөг)	26
График 14.	ДНБ-д олборлох салбарын эзлэх хувь	27
График 15.	ДНБ болон олборлох салбарын өсөлт сүүлийн 18 жилд	27
График 16.	Олборлох салбарын борлуулалтын орлого (сая төгрөг)	28
График 17.	Гол нэрийн бүтээгдэхүүний борлуулалтын орлого (сая төгрөг)	28
График 18.	Монгол Улсын нийт экспортод олборлох салбарын эзлэх экспортын хэмжээ, хувь, бүтэц (мянган ам.доллар)	29
График 19.	Гол нэрийн бүтээгдэхүүний экспортын хэмжээ (мянган ам.доллар)	29
График 20.	Олборлох салбараас улс, орон нутгийн төсөвт хандив тусламжаар хүлээж авсан нийт орлогын урсгал (сая төгрөг)	30
График 21.	ОҮИТБС-ыг хэрэгжүүлэгч улсуудын олборлох салбарын орлогын ДНБ-д эзлэх хувь	33
График 22.	ОҮИТБС-ыг хэрэгжүүлэгч улсуудын олборлох салбараас үүдэлтэй орлогын төсвийн орлогод эзлэх хувь	34

Зураг 1.	Аймгуудын төсөвт олборлох салбараас хүлээн авсан нийт орлого (2012-2013 оны нийлбэр дүн, сая төгрөгөөр)	19
Зураг 2.	Аймгуудын газар нутагт тусгай зөвшөөрлийн талбайн эзлэх хувь	24
Зураг 3.	Олборлох салбарын орлого ба тусгай зөвшөөрөл олголтын харилцан хамаарал (корреляцийн коэффициент)	25
Зураг 4.	Гол нэрийн бүтээгдэхүүнүүдийн үйлдвэрлэлийн биет хэмжээ	28
Зураг 5.	Улсын төсөвт хүлээн авч буй орлого, орлогын төрлөөр (сая төгрөг)	31
Зураг 6.	Татварын орлогын төрлүүд (сая төгрөг)	31
Зураг 7.	Төлбөрийн төрлүүд (сая төгрөг)	31
Зураг 8.	Төрийн байгууллагуудын авсан хандив, тусlamжийн задаргаа	32
Хүснэгт 1.	Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч ААН болон ОҮИТБС-ын тайланд хамрагдсан компанийн тоо	9
Хүснэгт 2.	Стратегийн ордуудын талаарх мэдээлэл	16
Хүснэгт 3.	Олборлох салбараас аймгуудын төсөвт хүлээн авсан орлогын бүтэц (сая төгрөгөөр)	21
Хүснэгт 4.	Орон нутгийн төсөвт орсон орлого, олгогдсон тусгай зөвшөөрөлд ногдох харьцаа	25
Хүснэгт 5.	ЗГ-ын хүлээж авсан нийт орлого ба тайланд хамрагдсан компаниудын орлогын урсгал (сая төгрөг)	30
Хүснэгт 6.	Компани, ЗГ-ын тайллагнасан орлогын урсгал, шийдэгдээгүй зөрүү (сая төгрөг)	32

Үгийн товчлол, нэр томъёоны тайлбар

Аудитор Компанийн төлсөн төлбөр, Засгийн газрын хүлээн авсан орлогыг нэгтгэн, компани болон Засгийн газраас гаргасан тайлангийн төлбөр, орлогын дунд гарсан аливаа зөрүүг тайлбарлах замаар ОҮИТБС-ын тайланг нэгтгэн бэлтгэх үүрэг бүхий, санхүүгийн хяналтын туршлагатай бие даасан этгээд буюу зөвлөх байгууллага.

Компанийн тайлан ОҮИТБС-ын Үндэсний зөвлөлөөс баталсан маягтын дагуу олборлох компаниудын жил тутам гаргадаг тайлан. Уг тайландаа тухайн компанийн улсын болон орон нутгийн төсөвт төлсөн татвар, төлбөр, хураамж зэрэг албан ёсны аливаа төлбөр түүнчлэн хандив, дэмжлэг зэрэг бусад төрлийн төлбөрийн дэлгэрэнгүй мэдээллийг тусгадаг.

ОҮИТБС Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачлага; тухайн улс оронд олон талын оролцоот бүлгийн хяналт дор ОҮИТБС-ын тайланг гаргах замаар олборлох салбарын ил тод байдлыг дээшлүүлэх зорилго бүхий олон улсын санаачилга.

ОҮИТБС-ын Үндэсний зөвлөл Засгийн газрын тогтоолоор байгуулагдсан, ОҮИТБС-ыг Монгол Улсад хэрэгжүүлэх ажлыг удирдан зохицуулах, хянах үүрэг бүхий Засгийн газар, олборлох салбар, иргэний нийгмийн (Монгол Улс) төлөөллөөс бүрдсэн гурван талт бүлэг. Зөвлөлийг Монгол Улсын Ерөнхий сайд тэргүүлдэг.

ОҮИТБС-ын Ажлын алба (Монгол Улс) Дэлхийн Банк, Олон талын хандивлагчдын итгэлцлийн сангаас санхүүжиж буй, ОҮИТБС-ыг Монгол Улсад хэрэгжүүлэх ажлыг дэмжих, уг санаачилгын бүхий л үйл ажиллагааг өдөр тутмын удирдлагаар хангах, ОҮИТБС-ын Үндэсний зөвлөл, Ажлын хэсгийн хэвийн үйл ажиллагааг хангах үүрэг бүхий нэгж.

ОҮИТБС-ын Ажлын хэсэг (Монгол Улс) ОҮИТБС-ын Үндэсний зөвлөлд мэргэжлийн дэмжлэг үзүүлэх зорилго бүхий, гурван талт болон засгийн газар, олборлох салбар, иргэний нийгмийн төлөөллөөс бүрдсэн бүлэг. Ажлын хэсгийг Ерөнхий сайдын Ахлах зөвлөх тэргүүлдэг.

ОҮИТБС-ын Олон талын оролцоот ОҮИТБС-ын хэрэгжилтийг үндэсний түвшинд удирдан зохицуулдаг төр засаг, салбар, иргэний нийгмийн төлөөллөөс бүрдсэн бүлэг. Монгол Улсын хувьд Үндэсний зөвлөл ба бүлэг Ажлын хэсэг нь уг бүлгийн үүргийг гүйцэтгэнэ.

ОҮИТБС-ын тайлан Энэхүү судалгааны тайландаа “ОҮИТБС-ын тайлан” нэр томъёог хоёр тохиолдолд хэрэглэсэн болно. Нэгд, ОҮИТБС-ын тайлан нь компанийн болон Засгийн газрын тайланг нарийвчлан харьцуулж, холбогдох тайлангуудын төлбөр, орлогын хооронд үссэн аливаа зөрүүний учир шалтгааны тайлбарыг тусгасан, хөндлөнгийн аудитор буюу нэгтгэгчдийн бэлтгэдэг тайлан юм. Хоёрт, ОҮИТБС-ын тайлан нь Үндэсний зөвлөлөөс баталсан ОҮИТБС-ын тайлангийн маягтуудын дагуу компаниуд, Засгийн газрын зүгээс бэлтгэн гаргасан тайлангууд буюу нэгтгэлийн ажлын өмнөх тайлангууд юм.

Засгийн газрын тайлан ОҮИТБС-ын Үндэсний зөвлөлөөс баталсан тайлангийн тусгай маягтын дагуу Засгийн газраас жил тутам бэлтгэдэг тайлан. Уг тайландаа олборлох салбарын компаниудаас Засгийн газрын хүлээн авсан аливаа албан орлогын талаар нарийвчилсан мэдээллийг оруулдаг ба үүнд татвар, төлбөр, хураамж, түүнчлэн хандив, дэмжлэг зэргийг тусгадаг.

Орон нутгийн төсөв Монгол Улсын Төсвийн тухай хуулинд тодорхойлсны дагуу ойлгоно; орон нутгийн төсвийн төсөв орлогод газар болон ус ашигласны төлбөр, орон нутгийн өмчид ногдох ашиг, ашигт малтмалын нөөц ашигласны болон тусгай зөвшөөрлийн төлбөрийн тодорхой хэсэг зэрэг хэд хэдэн төрлийн төлбөр багтдаг.

Орон нутгийн төсөв Энэ тайлангийн хувьд аймаг, сумын оршин суугчдыг орон нутгийн иргэд, олон нийт гэж иргэд, олон нийт ойлгоно.

Төлбөр Энэ нэр томъёог энэхүү тайланд хэд хэдэн утгаар хэрэглэсэн болно. Нэгд, ОҮИТБС-ын тайланд тусгагдсан аливаа гүйлгээг, үүний дотор албан татвар, байгаль орчныг нөхөн сэргээх зардал, төрийн болон төрийн бус байгууллагад өгсөн хандив, дэмжлэг, заримдаа борлуулалтын хэмжээ зэргийг нийтэд нь “төлбөр” гэж нэрлэнэ. Хоёрт, “төлбөр” гэдэг нь Монгол Улсын татварын хуулиудын дагуу “албан татвар”-ын нэг төрөл ба нөгөө хоёр төрөл нь татвар, хураамж юм. Түүнчлэн төлбөрийг нэр төрлөөр нь ангилах тохиолдолд “бусад төлбөр” ангиллын дор татвар, төлбөр, хураамж, мөн хандив тусламж, тайлагнасан зардлаас бусад бүх төлбөрийг илэрхийлнэ.

БХГ Бүтээгдэхүүн хуваах гэрээ – Газрын тосны хайгуул, олборлолтой холбоотойгоор тухайн компанийн эрх үүргийг болон үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнийг талууд хэрхэн хуваан авах тухай Засгийн газар болон газрын тосны компаний хооронд байгуулагддаг гэрээ.

Төлсөн авснаа төймийн төсөв Дэлхийн олон улсад үйл ажиллагаагаа явуулдаг, олборлох салбарын ил тод байдал, түүний дотор лиценз, гэрээ, төлбөр, орлогын зарцуулалтын ил тод байдлыг хөхиулэн дэмждэг иргэний нийгмийн байгууллагуудыг хамарсан эвсэл юм. Монгол Улсын 30 төрийн бус байгууллага “Төлсөн авснаа төймийн төсөв” эвсэлд нэгдэн орж, 2006 оноос хойш ОҮИТБС, уул уурхайн салбар дахь гэрээ, лицензийн ил тод байдлыг нэмэгдүүлэх чиглэлээр идэвхтэй ажиллаж байна.

Нэгтгэгч Аудиторыг үзнэ үү.

Нэгтгэл Компани, Засгийн газрын зүгээс ОҮИТБС-ын хүрээнд гаргасан тайланд туссан төлбөр, хүлээн авсан орлогыг баталгаажуулах үйл явц.

Нэгтгэлийн төсөв Засгийн газарт компаниудын төлсөн төлбөрийн хэмжээ, нэр төрлийг нарийвчилж, нэгтгэн төлбөр, хүлээн авч орлого хооронд үүссэн аливаа зөрүүг тайлбарласан аудитор буюу нэгтгэгч байгууллагаас бэлтгэсэн тайлан.

Улсын төсөв Монгол Улсын Төсвийн тухай хуулинд тодорхойлсноор УИХ-аас баталдаг, засгийн газрын болон улсын төсвөөс санхүүждэг төрийн байгууллагуудын нэгдсэн төсөв гэж ойлгож болно. Улсын болон орон нутгийн төсөв, нийгмийн даатгалын сангийн ба хүний хөгжил сангийн төсөв хамтдаа Монгол Улсын нэгдсэн төсвийг бүрдүүлдэг. Улсын төсвийн орлого нь аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татвар, гаалийн болон нэмүү өргтийн албан татвар зэрэг гол нэр төрлийн татвар, ашигт малтмалын нөөц ашигласны болон лицензийн төлбөр, түүнчлэн газрын тосны салбар дахь бүтээгдэхүүн хуваах гэрээний дагуу Засгийн газарт ногдох бүтээгдэхүүний орлого зэргээс бүрддэг.

Өмнөтгөл

Ашигт малтмал, газрын тос, байгалийн хий зэрэг байгалийн баялгаас олж буй орлогыг олон нийтэд ил тод болгох нь түүнийг нийтийн сайн сайхны төлөө зөв захиран зарцуулахад оролцогч талуудын хариуцлагыг өндөржүүлэх, сайн засаглалыг бэхжүүлэхэд чухал ач холбогдолтой. Олборлох Үйлдвэрлэлийн Ил Тод Байдлын Санаачилга (ОУИТБС) нь нэг талаас олборлох үйлдвэрлэл эрхлэгч компаниуд төр засаг, орон нутагт төлснөө, нөгөө талаас Засгийн газар тэдгээр компаниас хүлээн авсан орлогоо тайлагнаж тэдгээрийг олон улсын хөндлөнгийн аудитын байгууллага тулган баталгаажуулсан нэгдсэн тайланг гаргаж олон нийтэд ил тод болгох үйл явц юм.

Одоогоор байгалийн баялаг ихтэй дэлхийн 49 улс орон ОУИТБС-ыг хэрэгжүүлэхээр нэгдэн орж, тэдгээрийн 31 нь ОУИТБС-ын шаардлагыг хангаад байна.

Монгол Улсын Засгийн газар 2006 оны 1 дүгээр сард Засгийн газрын 1-р тогтоол гаргаж ОУИТБС-ыг хэрэгжүүлэхээ албан ёсоор нийтэд зарласан юм. Мөн оны 9 дүгээр сард “Төлсөн авснаа нийтэл” буюу ТАН эвсэл нь Монгол Улсад ОУИТБС-ыг хэрэгжүүлэхэд иргэний нийгмийн зүгээс дэмжлэг үзүүлэх, хамтран ажиллах зорилгоор байгуулагдсан. Монгол Улс 2006 онд ОУИТБС-д нэгдэн орсноос хойш өнөөг хүртэл нийт 8 удаагийн нэгтгэл тайлан гаргаад байгаа бөгөөд хамгийн сүүлийнх нь 2013 оны санхүүгийн жилд хамаарч байна. 2014 оны санхүүгийн жилийн тайлангууд компани, Засгийн газрын зүгээс бэлэн болсон бөгөөд тэдгээрийг нэгтгэж зөрүүтэй мэдээллийг нягтлах ажиллагаа явагдаж байна.

Ийнхүү уул уурхай, газрын тосны салбарт үйл ажиллагаа явуулж байгаа компаниуд улс, орон нутгийн төсөвт төлсөн татвар, төлбөр, төрийн байгууллагуудад олгосон хандив тусламжаа нээлттэй зарлаж, үүнийг Засгийн газрын тайлантай харьцуулан харах болсноор өмнө нь тодорхойгүй, эсвэл хаалттай байсан олон мэдээлэл ил болж, байгалийн баялгийн засаглалыг сайжруулахад чухал үр нөлөө үзүүлж байна.

Гэсэн хэдий ч санхүүгийн тайлангуудаар гарч байгаа тоо баримтуудыг олон нийтэд ойлгомжтой, энгийн хэлбэрээр илэрхийлж хялбаршуулан тайлбарлах, макро эдийн засгийн болон орон нутгийн мэдээлэлтэй харьцуулан дун шинжилгээ хийх нь тайлан гаргахаас дутуугүй ач холбогдолтой билээ. Чухам иймээс Монгол Улсын ОУИТБС-ын 2012-2013 оны тайлангуудад дун шинжилгээ хийж, хялбаршуулсан тайлбар, мэдээлэл бүхий Өгөгдлийн “уурхай” товхимлын 2 дахь цувралыг ННФ-ын санхүүгийн дэмжлэгтэйгээр бэлтгэн гаргалаа. 2013 онд ННФ болон ТАН эвсэл хамтран ОУИТБС-ын 2006-2011 оны үндэсний тайланда дун шинжилгээ хийж Өгөгдлийн “уурхай-1” товхимлыг гаргаж байсан билээ.

Эцэст нь, судалгааг амжилттай хийж гүйцэтгэн энэхүү 2 дахь цувралыг бэлтгэн гаргасан судлаач А.Батпүрэв болон судалгааг хийж гүйцэтгэх боломж бүрдүүлж, санхүүгийн дэмжлэг үзүүлсэн ННФ-д талархал илэрхийлье. Мөн судалгааны тайланг хэвлэн олон нийтийн хүртээл болгоход дэмжлэг үзүүлсэн ННФ болон Байгалийн баялгийн засаглалын хүрээлэнд гүн талархал илэрхийлье.

ТАН эвслийн зохицуулагч
Д.Эрдэнэчимэг

Компанийн түвшний мэдээлэл

САНААЧИЛГАД КОМПАНИУДЫН ХАМРАГДСАН БАЙДАЛ

ОҮИТБС-ын хүрээнд тайлан мэдээллээ гаргах компаниудын үйл ажиллагаа нь талуудын хамтын ажиллагааны хүрээн дэх сайн дурын хариуцлага төдийгүй хуулиар хүлээсэн үүрэг юм. Монгол Улсын Ашигт малтмалын тухай хуулийн 48 дугаар зүйлийн 10-т “Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь тухайн жилд борлуулсан бүтээгдэхүүний тоо хэмжээ, улсын болон орон нутгийн төсөвт төлсөн албан татвар, төлбөрийн хэмжээг дараа оны 1 дүгээр улиралд багтаан нийтэд мэдээлнэ” гэсэн нь энэхүү үйл явцын хууль эрх зүйн гол үндэслэл болдог.

Уул уурхай, газрын тосны салбарт үйл ажиллагаа явуулж буй нийт компанийн хэдэн хувь нь ОҮИТБС-ын тайлагналын үйл явцад хамрагдаж байна вэ гэдгийг тодруулахын тулд 2012, 2013 онуудад ашигт малтмал, газрын тосны чиглэлээр хайгуул, олборлолтын тусгай зөвшөөрөлтэй компанийн тоо хэд байсныг Ашигт малтмалын газар (АМГ)-ын мэдээллийн сангаас тодруулж, тухайн онуудад тайлангаа ирүүлсэн компанийн тоог Засгийн Газар (ЗГ)-ын тайландаа багтсан компанийн тоотой харьцууллаа (Хүснэгт 1).

Хүснэгтээс харахад ОҮИТБС-ын тайлан буюу улс, орон нутгийн төсөвт төлсөн татвар, төлбөрийн мэдээллээ ирүүлсэн болон ЗГ-аас гаргасан тайландаа багтсан компанийн тоо 2013 оны санхүүгийн жилд (2014 онд тайлагнасан) тус бүр 20 орчим хувиар буурчээ.

Хүснэгт 1. Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч ААН болон ОҮИТБС-ын тайландаа хамрагдсан компанийн тоо

	2012	2013
Нийт тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч аж ахуйн нэгж (ААН)	1823	1648
ЗГ-ын тайландаа хамруулсан	1823	1617
Тайлангаа ирүүлсэн компани	1504	1198

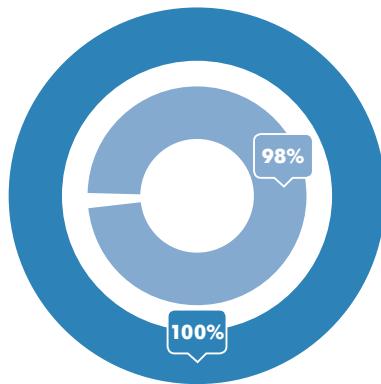
ОҮИТБС-ын нэгтгэл тайлан гаргахад компани болон Засгийн газрын тайланд зөрүүтэй байгаа мөнгөн урсгал нь “материаллаг босго”-оос их бол шалгаж нягтлах ажиллагаа хийгддэг. Энэ хэмжээг 10 мянган төгрөгөөр тогтоосон.

Энэ хугацаанд тайлан гаргах санхүүгийн мэдээллийн материаллаг байдлын босго өөрчлөгдөөгүй байтал тайланд хамрагдалт ийнхүү эрс багассан нь анхаарах ёстой асуудал болж байна.

Мөн ашигт малтмал, газрын тосны хайгуул, олборлолтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нийт компаниудын 98-100 хувь нь Засгийн Газрын гаргасан тайланд хамрагдаж мэдээлэл нь багтсан байна.

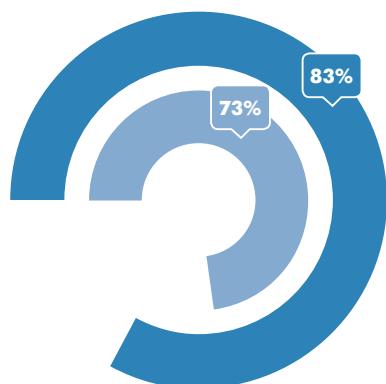
Харин компаниуд тайлангаа гаргахдаа хойрго хандаж байгаа бөгөөд 2012 онд 83 хувь нь ОҮИТБС-ын тайлангаа ирүүлж байсан бол 2013 онд 73 хувь болж буурчээ. Үүнийг График 1-д үзүүлэв.

График 1. Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч ААН-үүдийн ОҮИТБС-д хамрагдсан байдал

a. ЗГ-ын тайланд компаниудын хамрагдсан байдал

■ 2012 ■ 2013

b. Компаниуд тайлангаа гаргасан байдал

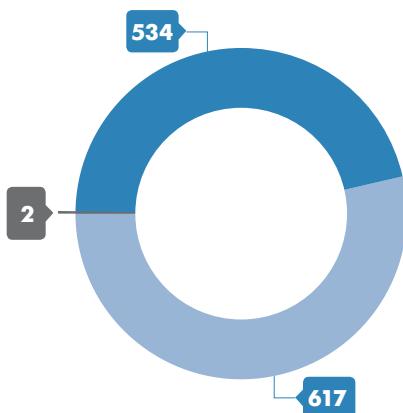
■ 2012 ■ 2013

ТАЙЛАНД ХАМРАГДСАН КОМПАНИУДЫН УЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ ЧИГЛЭЛ

Ашигт малтмал, газрын тосны чиглэлээр тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч компаниудын 73 хувь нь 2013 оны тайлангаа гаргасан бол ЗГ-ын тайланд нийт тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч компаниудын 98 хувь нь хамрагджээ.

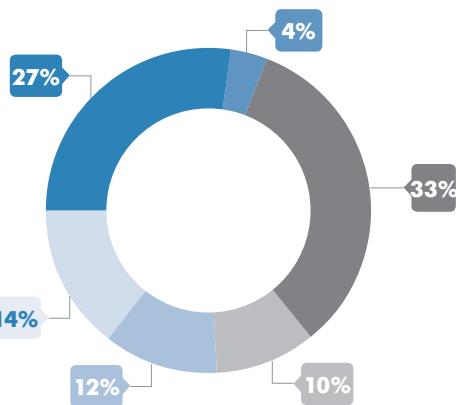
Эдгээр компаниудын 46 хувь нь ашигт малтмалын хайгуулын, 53 хувь нь ашигт малтмалын олборлолтын чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг бол үлдэх 1 хувь нь газрын тосны хайгуул, олборлолт, цацраг идэвхт бодисын (уран) хайгуулын чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж байна (График 2).

График 2. Тайланд хамрагдсан компаниудын үйл ажиллагааны чиглэл

- Ашигт малтмалын хайгуул (46%)
- Ашигт малтмалын олборлолт (53%)
- Газрын тосны хайгуул олборлолт, цацраг идэвхт бодисын олборлолт (1%)

График 3. Компаниудын хайгуул, олборлолт хийж байгаа эрдэс баялгийн төрлүүд

- Нүүрс - 61 компани
- Газрын тос - 8 компани
- Алт - 74 компани
- Жонш - 25 компани
- Тэмрийн хүдэр - 22 компани
- Бусад - 25 компани
- Инш - 1 компани

Мөн эдгээр компанийн хайгуул, олборлолт хийж байгаа эрдэс баялгийн төрлүүдийг авч үзвэл хамгийн олон буюу гурван компани тутмын нэг нь алтны чиглэлээр, 27 хувь нь нүүрсний чиглэлээр, 14 хувь нь жонш, 10 хувь нь тэмрийн хүдрийн чиглэлээр ажилладаг байна (График 3).

НЭГТГЭЛИЙН ХАМРАХ ХҮРЭЭ

2012 оны ОУИТБС-ын Нэгтгэлийн тайланда 200 буюу тайлангаа ирүүлсэн нийт компанийн 13 хувь, 2013 онд 250 компани буюу 20 хувь нь л хамрагдсан байна. Гэсэн хэдий ч тухайн

График 4. Нэгтгэлийн тайланда хамрагдсан компанийн тоо

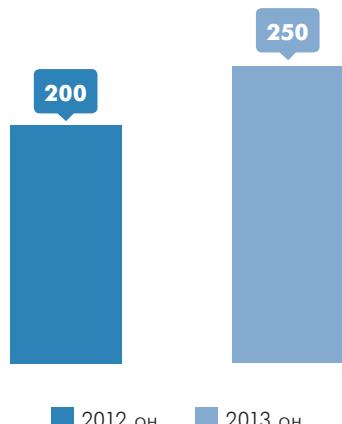
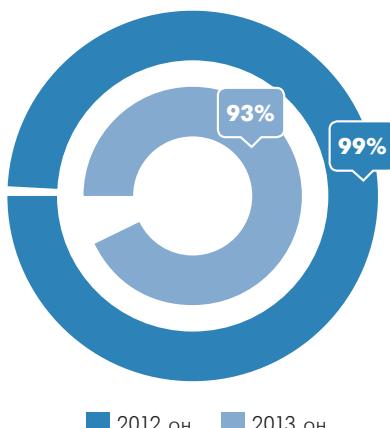

График 5. Нэгтгэлд хамрагдсан компаниудын нийт орлогод эзлэх хувь

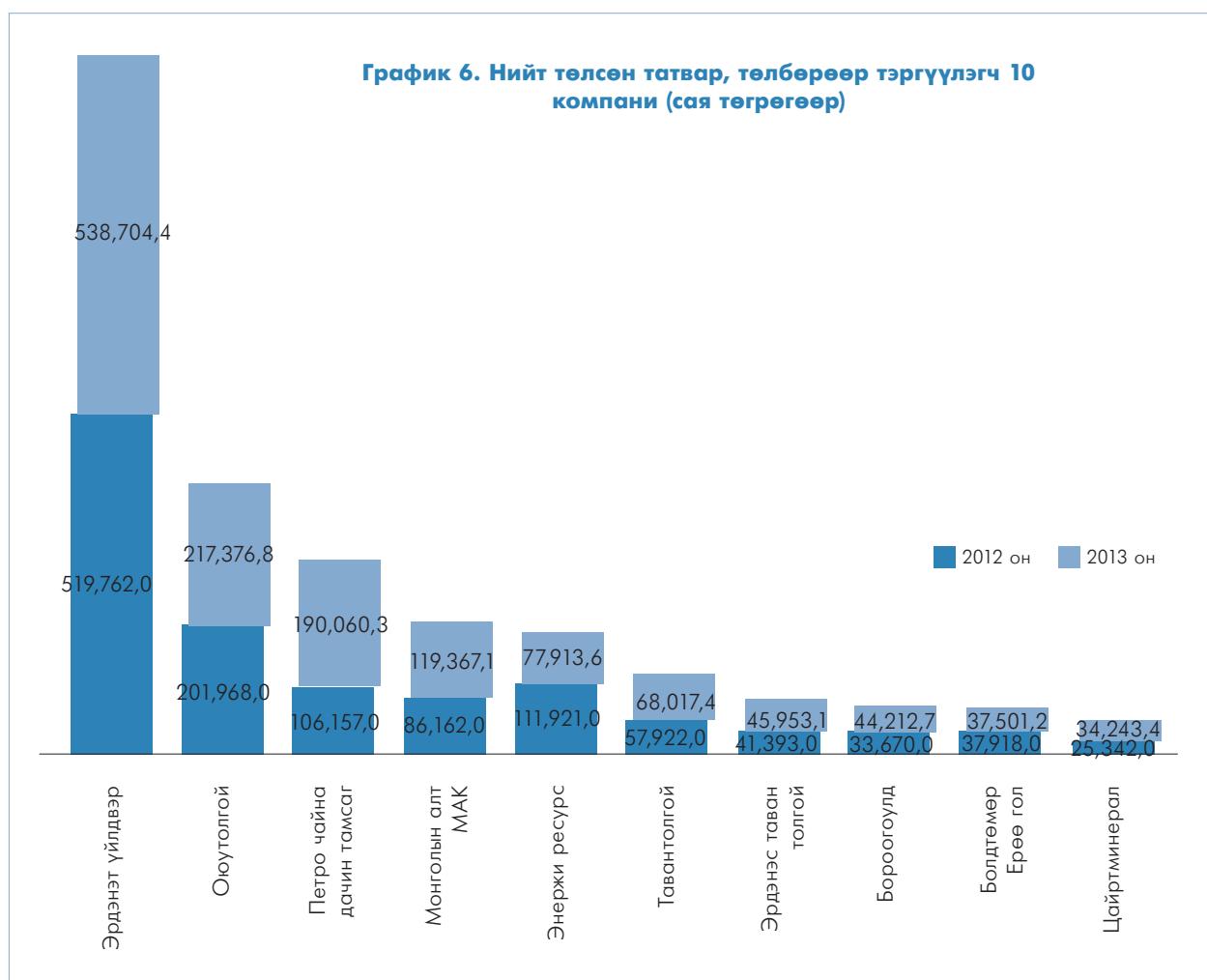

онуудад ЗГ-ын олборлох салбараас хүлээж авсан гэж тайлагнасан нийт орлогын 93-99 хувь нь нэгтгэлд хамрагдсан тэдгээр цөөн компаниас бүрджээ (График-4, 5).

ХАМГИЙН ИХ ОРЛОГО ТӨВЛӨРҮҮЛСЭН КОМПАНИУД

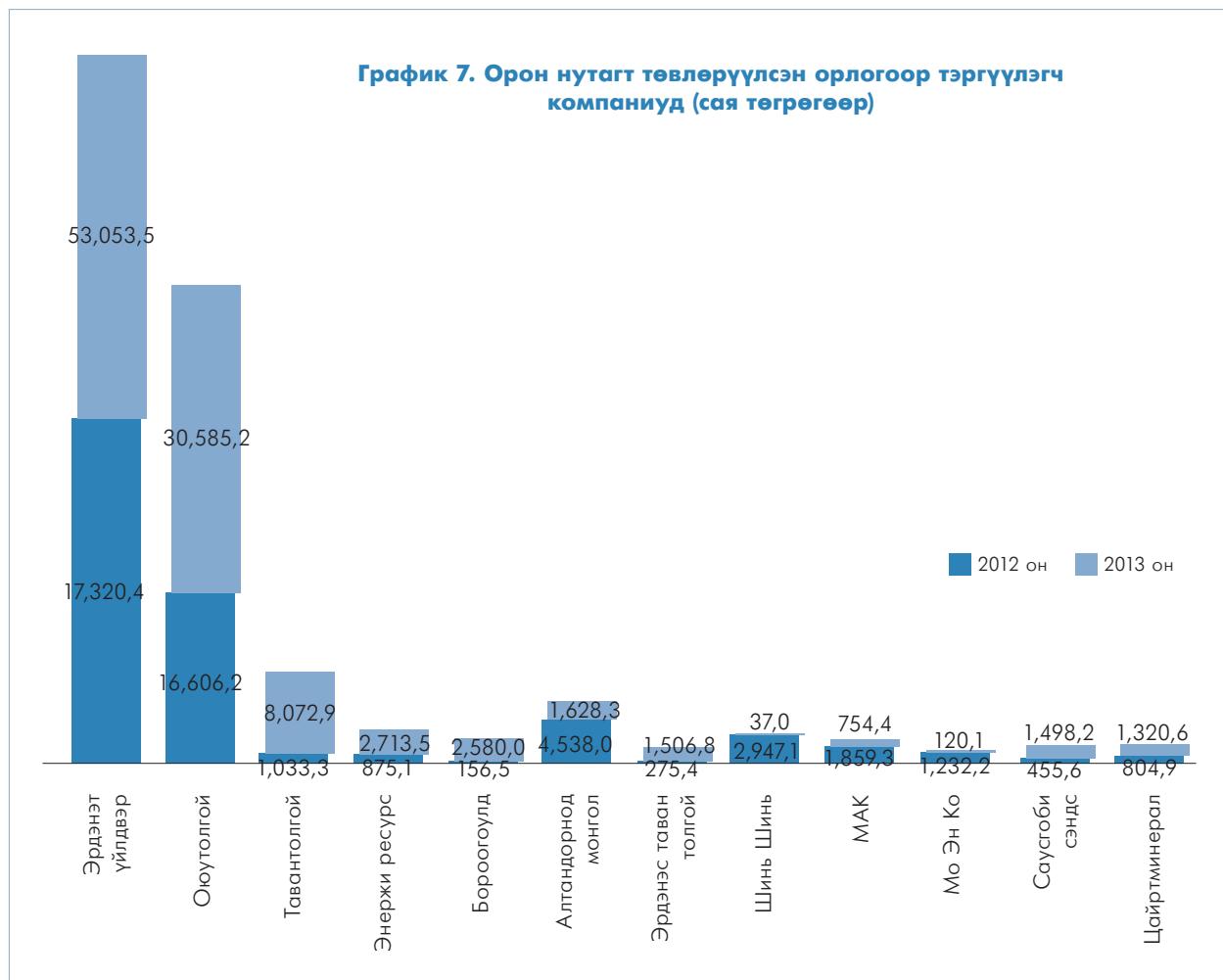
2012 онд улс, орон нутгийн төсөвт төлсөн нийт татвар, төлбөрийн хэмжээгээр тэргүүлсэн 10 компани 2013 онд мөн энэ жагсаалтаа тэргүүлж байна (График 6). 2013 оны байдлаар уг 10 компани ЗГ-ын олборлох салбараас хүлээж авсан (нэгтгэлийн дараах) нийт орлогын 87 хувийг бүрдүүлжээ.

Эдгээрээс Эрдэнэт үйлдвэр ХХК дангаараа тухайн 2 жилд ЗГ-ын хүлээж авсан нийт орлогын 1/3-ийг бүрдүүлсэн бол хоёрдугаарт Оюутолгой ХХК 13 хувийг бүрдүүлжээ.

Орон нутгийн төсөвт төлсөн татвар, төлбөр, хураамжаар тэргүүлэгч компаниудыг авч үзвэл дээрх компаниудаас Петро Чайна Дачин Тамсаг компаниуд тэргүүлэгчдийн жагсаалтаас хасагдаж, Алтан Дорнод Монгол, Моэнко, Шинь Шинь, Саусгоби Сэндс компаниуд ерөнхийдөө ойролцоо дүнтэйгээр тэргүүлэгчдийн жагсаалтад орж ирсэн байна (График 7).

Мөн нийт төлсөн татвар, төлбөрөөр 6 дугаар байрт байсан Тавантолгой ХХК орон нутгийн өмчлөлтэй холбоотойгоор орон нутгийн төсөвт төлсөн хэмжээгээрээ 3 дугаарт бичигдэж байна.

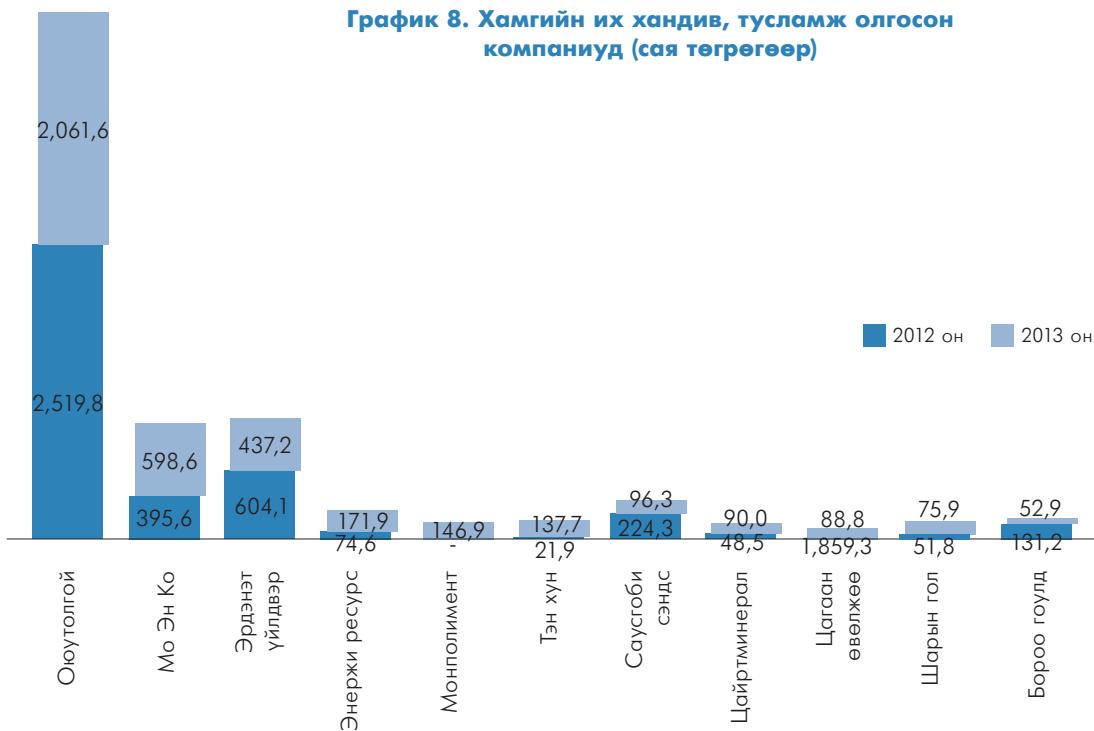
ХАНДИВ, ТУСЛАМЖ ОЛГОСОН БАЙДАЛ

Харин компаниудаас улс, орон нутгийн төрийн байгууллагад олгосон хандив, тусlamжийн хэмжээний хувьд татвар, төлбөр төлсөн байдлаасаа нэлээд өөр дүр зураг ажиглагдаж байна (График 8).

Оюутолгой ХХК 2012-2013 онд нийт 4,5 тэрбум төгрөгийн хандив тусlamжийг улс, орон нутгийн төрийн байгууллагад олгосноороо тэргүүлж байгаа бөгөөд үүний дараа Эрдэнэт үйлдвэр ХХК 1,1 тэрбум, МоЖНКо ХХК 1 тэрбум орчим төгрөгийн хандив тусlamж олгожээ.

Мөн Тэнхун, Цагаан өвөлжөө, Шарын гол компаниуд хэдийгээр нийт төлсөн татвар, төлбөрийн хэмжээгээр тэргүүлэх хэмжээнд байдаггүй ч хандив тусlamжийн хэмжээгээрээ эхний 10-т орж байна. Гэхдээ тайллангийн хандив, тусlamжийн мэдээлэл нь сайн дурын шинжтэй бөгөөд зарим компани бүрэн гүйцэд тайллагнаагүй асуудал байгаа болно.

График 8. Хамгийн их хандив, тусlamж олгосон компаниуд (сая төгрөгөөр)

ХАМГИЙН ИХ ТӨЛБӨРИЙН ЗӨРҮҮ ГАРСАН КОМПАНИУД

Тухайн компанийн тайлан болон ЗГ-ын тайланг (2013 оны) нэгтгэн харьцуулсны дараа хамгийн их тайлбарлагдаагүй төлбөрийн зөрүү буюу 10 сая төгрөгөөс дээш зөрүү гарсан компаниудыг График 9 дээр харуулав.

Энэхүү график дээр харуулсан жагсаалтад Кожеговь, Юшэмнинг компаниудын төлсөн татвар, төлбөрийн хэмжээ ЗГ-ын хүлээн авсан гэж тайлагнасан дүнгээс бага байгаа нь бусдаасаа онцлогтой байна.

Монголболгарgeo компани ОҮИТБС-ын тайлангаа ирүүлээгүйгээс ЗГ-ын тайлагнасан 160 сая төгрөг зөрүү болж харагдсан, Бужгар орд, Угалзан цамхаг компаниуд тайлангаа

График 9. Нэгтгэлийн дараа хамгийн их шийдэгдээгүй зөрүү гарсан компаниуд (сая төгрөгөөр)

ирүүлсэн боловч ЗГ-ын тайлангаас 71 болон 15 сая төгрөгөөр илүү байжээ. Гэвч эдгээр компани тайлбар хийх буюу нэгтгэл гаргагчтай хамтран ажиллаж, нэмэлт баримт гаргаж өгөөгүй тул зөрүүг бодитой эсэхийг дүгнэх боломжгүй үлдсэн байна. Иймд График 9 буюу хамгийн их шийдэгдээгүй зөрүүтэй компаниудын жагсаалтад оруулаагүй болно.

Нийт шийдэгдээгүй зөрүүг холбогдох төрийн байгууллагуудад нь хамаатуулж үзвэл 67 хувь нь орон нутгийн засаг захиргааны байгууллага, 29 хувь нь Гаалийн ерөнхий газар, 4 хувь нь Сангийн яаманд ногдож байна.

ТӨР, ОРОН НУТГИЙН ӨМЧИЙН КОМПАНИУДЫН НОГДОЛ АШИГ

ОҮИТБС-ын тайлангаас харахад 2012-2013 онд төрийн болон орон нутгийн өмчйт уул уурхайн компаниудаас 7 компани 2 саяас 178 тэрбум төгрөгийн ногдол ашгийг улс, орон нутагт хуваарилжээ (График 10). Эдгээрээс зөвхөн Эрдэнэт болон Дарханы төмөрлөгийн үйлдвэрүүд хоёр жил дараалан ногдол ашиг төвлөрүүлсэн байна.

СТРАТЕГИЙН ОРДУУДЫН ТАЛААР

Стратегийн ордуудын талаарх мэдээлэл ОҮИТБС-ын тайлан мэдээлэлд огт ороогүй бөгөөд цаашид эдгээр ордын нөөц, үйл ажиллагааны байдал, хувь эзэмшил, гэрээний талаарх мэдээллийг ОҮИТБС-ын хүрээнд нийтэд ил болгох шаардлагатай байна.

ҮИХ-аас баталсан 16 бүлэг стратегийн орд байдгаас 1 ордын (Бороогийн орд) ашиглалт дууссан бөгөөд одоогоор 15 ордод 23 компани хайгуул, ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшиж байна. Үүнээс ашиглалтын үйл ажиллагаагаа эхлүүлсэн 14 компани байна.

Эдгээр 23 компанийн 8 нь 51-ээс дээш хувь нь төр, орон нутгийн өмчлөлд, 1 нь (Оюутолгой) 34 хувь төрийн өмчийн оролцоотой байна. Ураны 3 орд болон Гацууртын алтны орд дээр төр хувь эзэмших эсэх, эзэмшвэл хэдэн хувь байх асуудал одоогоор эцэслэн шийдэгдээгүй байгаа тул төрийн өмчийн оролцоотой компанийн дээрх тоонд оруулж тооцогүй болно. Стратегийн ордуудын талаарх мэдээллийг Хүснэгт 2-т харуулав.

График 10. Төр, орон нутгийн өмчйт компаниудын ногдол ашиг төлсөн байдал (2012-2013 оны нийлбэр дүн, сая төгрөгөөр)

1	ЭРДЭНЭТ ҮЙЛДВЭР	178,300.0
2	ТАВАНТОЛГОЙ	7,799.3
3	ДАРХАН ТҮ	4,034.1
4	МОНРОСЦВЕТ	2,716.2
5	БАГАНУУР	25.1
6	БАЯНТЭЭГ	15.1
7	МОГОЙН ГОЛ	2.1

Хүснэгт 2. Стратегийн ордуудын талаарх мэдээлэл

№	Ордын нэр	Байршил	Төрийн эзэмшилийн хувь	Тусгай зөвшөөрөл эзэмшич ААН-ийн нэр		Хөрөнгийн биржид бүртгэлтэй эсэх
				Ашиглалтын байдал, жилээр	Ашиглалтад ороогүй	
1	Асгатын мөнгөний орд	Баян-Өлгийн Ногооннүүр сүм	51		Монгол-Оросын хамтарсон "Монгопросцвэтомт" ХХК	X ¹
2	Бүрэнхаданы фосфоритын орд	Хөвсгөлийн Алаг-Эрдэнэ сүм	0	Ашиглалтад ороогүй	Топруонхэнцо ХХК	X
		Хөвсгөлийн Бүрэнтогтох сүм	0	Ашиглалтад ороогүй	Сүтайхэнцо ХХК	X
3	Цагаан сувагрын зэс-мотобицдэний орд	Дорноговийн Мандах сүм	0	2	Эрдэнэс цагаан сувагра ХХК	X
4	Төмөртэйн Төмрийн худрийн орд	Сэлэнгийн Худэр сүм	100	3	"ДТҮ" ТӨХК	
5	Төмөртэйн овооны цайрын орд	Сүхбаатарын Сүхбаатар сүм	0	10	Монгол-Хятадын хамтарсон Цайртминнеранс ХХК	
6	Багануурын нүүрсний орд	Улаанбаатарын Багануур дүүрг	75	36	Багануур ХК	Монголын Хөрөнгийн Бирж
7	Шивээ-Овогийн нүүрсний орд	Говьсүмбэрийн Сүмбэр сүм Говьсүмбэрийн Сүмбэр сүм	90	24	Шивээ-Овоо ХК	Монголын Хөрөнгийн Бирж
					Эрдэнэс МЛГ ҮҮГ	X

¹ Хөрөнгийн биржид бүртгэлтүй

Хүснэгт 2. /үргэлжлэвээ/

№	Ордын нэр	Байршил	Төрийн эзэмшилийн хувь	Ашиглалтын байдлын жилеэр	Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч ААН-ийн нэр	Хөрөнгийн биржид бүргтэгээний эсэх
8	Нарийн сухайтын нүүрсний орд	Өмнөговийн Гурвантэс сумын, Хүрэн толгойн ам	0	10	Чинхуяа МАК ХХК	X
	Өмнөговийн Гурвантэс суманд Нарийн сухайт	0		МАК ХХК		X
	Өмнөговийн Гурвантэс сумын Овоот толгой	0	6	Саягоби сэндс ХХК	Торонто, Хонгконг (Southgobi Resources)	
	Өмнөговийн Гурвантэс сумын Хүрэншанд	0	1	Өсөх зоос ХХК		X
9	Таван толгойн нүүрсний орд	Өмнөговийн Цогтцэций сум Өмнөговийн Цогтцэций суманд ухаа худаг	51% орон нутаг 0	48 6	Таван толгойн нүүрсний урхай ХК Энержи Ресурс ХХК	Монголын Хөрөнгийн Бирж Хонгконг; (MMC)
	Өмнөговийн Цогтцэций суманд Цонхиин зүүн, баруун хэсэг	100	4	Эрдэнэс төвөн толгой ХК	X	X
10	Оюу толгойн зэс-алтны орд	Өмнөговийн Ханболд сум	34	2	Виржиний арлууд, Оюутолгой ХХК	Торонто, Нью-Йорк (TRQ)
11	Эрдэнэтийн Овооны ээс-молибдений орд	Орхоны Баян-Өндөр сум	51	36	Орос-Монголын хамтарсан "Эрдэнэт үйлдвэр" ХХК	X

Xүснэгт 2. /чиргэлжээл/

№	Ордын нэр	Байршил	Төрийн эзэмшилийн хувь	Ашиглалтын байдал, жилээр	Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч ААН-ийн нэр	Хөрөнгийн биржид бүртгэлтэй эсэх
12	Бороогийн алтны орд	Сэлэнгийн Баянтол сүм	0	Ашиглалт дууссан	Канадын, Бороо Гоулд ХХК	Хөрөнгө оруулагч Сентера гоулд Торонголийн хөрөнгийн биржид
13	Гурванбулагийн Ураны орд	Дорнод, Дашибалбар	? ²	Ашиглалтад, ороогүй	Канадын Эмэээпт Майнс /БНХАУ-ын CNNC-д худалдсан гэх мэдээлэл бий/	X
14	Дорнодын Ураны орд	Дорнодын Дашибалбар сум	?	Ашиглалтад, ороогүй	Төв Азийн Уран ХХК ³	X
15	Мардайн Ураны орд	Дорнодын Дашибалбар сум	?	Ашиглалтад, ороогүй	Адамс майнинг ХХК	X
16	Гадууртын алтны орд	Сэлэнгийн Мандал сүм	?	Ашиглалтад, ороогүй	Канадын, Бороо Гоулд ХХК	Хөрөнгө оруулагч Сентера гоулд Торонголийн хөрөнгийн биржид

2 Хувь эзэмшилийн асуудал шийдвэрлэгүй байгаа.

3 Төв Азийн Уран ХХК-ийн тусгай зөвшөөрлийг цуцалж ОХУ-тай хамтарсан компани байгуулах шийдвэр гарасан ч хэрэгжээгүй. Канадын тал Арбитрын шүүхэд гомдол гаргаж ялсан.

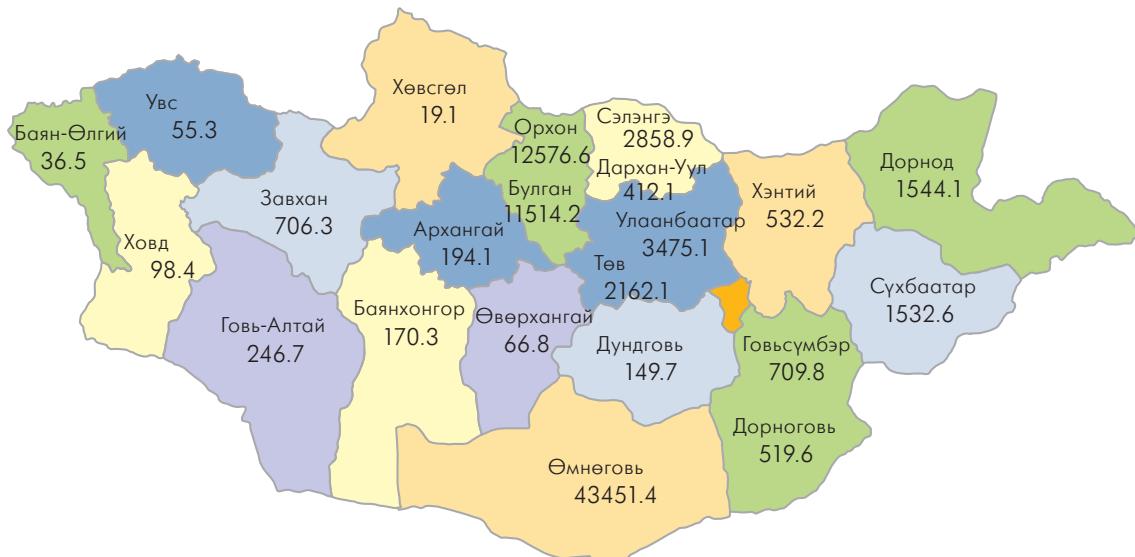
АЙМГИЙН ТҮВШНИЙ МЭДЭЭЛЭЛ

ОЛБОРЛОХ САЛБАРААС АЙМГУУДЫН ХҮЛЭЭН АВСАН ОРЛОГО

Нэгтгэлийн тайланда хамрагдсан компаниудаас орон нутгийн төсөвт төлсөн татвар, төлбөр хураамжийг аймаг тус бүрээр тооцоолон олборлох салбараас хүлээн авсан нийт орлогын хэмжээг тооцож гаргалаа.

**Зураг 1. Аймгуудын төсөвт олборлох салбараас хүлээн авсан нийт орлого
(2012-2013 оны нийлбэр дүн, сая төгрөгөөр)**

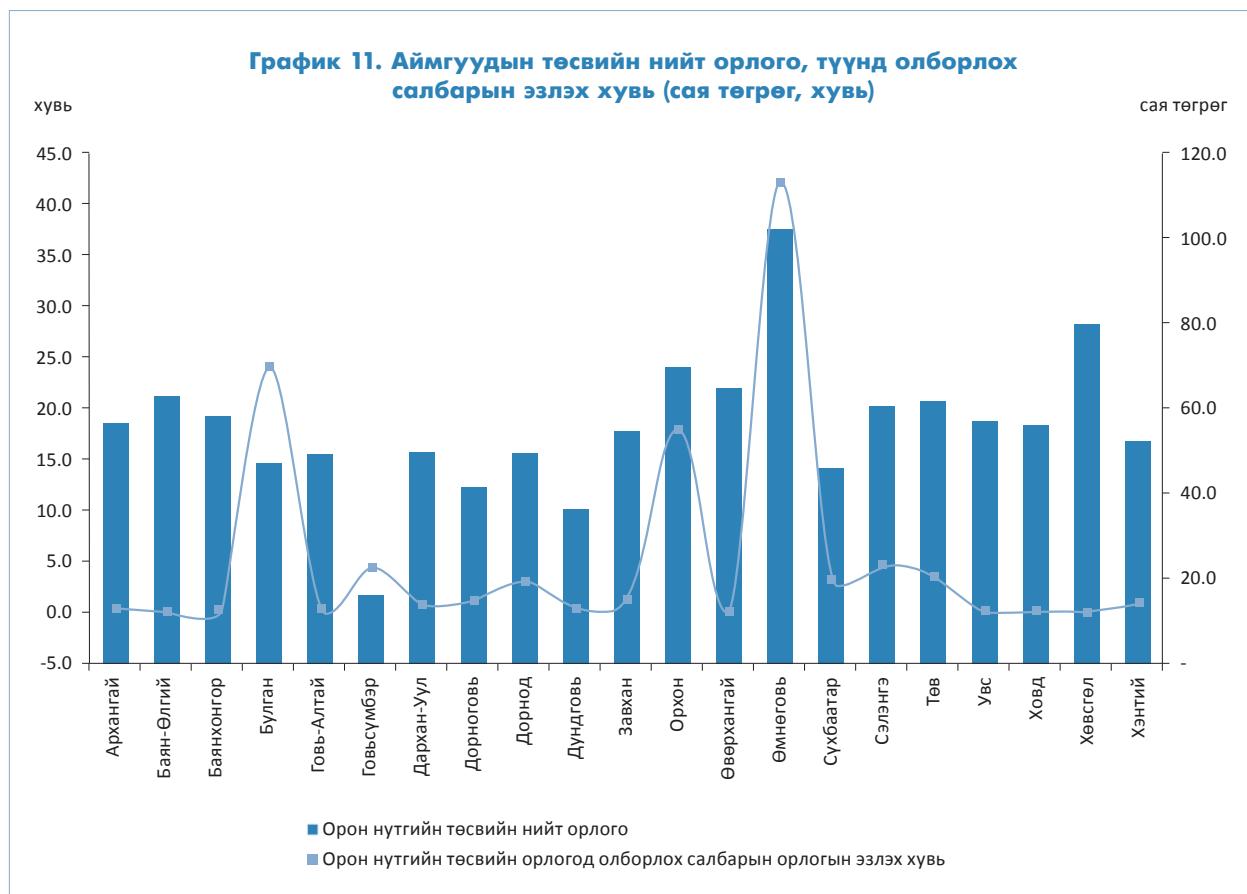

Эндээс харахад 2013 онд Өмнөговь аймаг хамгийн их буюу 43,4 тэрбум, Хөвсгөл аймаг хамгийн бага буюу 19.1 сая төгрөгийн орлого хүлээн авчээ. Улаанбаатар хотыг

оролцуулахгүйгээр 21 аймгийн төсөвт олборлох салбараас хүлээн авсан орлогыг тооцвол нэг аймагт дунджаар 3,7 тэрбум төгрөг ногдох боловч Өмнөговь аймгийг хасвал нэг аймагт дунджаар 1,8 тэрбум төгрөг оногдох байгаа юм. Гэтэл зөвхөн Сэлэнгэ, Төв, Сүхбаатар, Дорнод, Орхон, Булган аймгууд 1 тэрбум төгрөгөөс дээш хэмжээний орлого хүлээн авчээ.

ОРОН НУТГИЙН ТӨСӨВТ ОЛБОРЛОХ САЛЬБАРЫН ОРЛОГЫН ЭЗЛЭХ ХУВЬ

Аймгуудын төсөвт олборлох салбараас хүлээн авсан орлогын нийт хэмжээ нь 21 аймаг болон Улаанбаатар хотын төсвийн нийт орлогод дунджаар 5 хувь эзэлж (График 11) байгаа нь улсын төсөв дэх тус салбарын эзлэх хувиас 5 дахин бага байна.⁴ Энэхүү дундаж хэмжээнээс илүү орлого хүлээж авсан нь зөвхөн Булган, Орхон, Өмнөговь аймгууд байв.

ОЛБОРЛОХ САЛВАРААС ХҮЛЭЭН АВСАН ОРЛОГЫН БҮТЭЦ, ЗАДАРГАА

Олборлох салбарын компаниудаас нийт 2 төрлийн татвар, хуулиар тогтоосон 6 төрлийн төлбөр болон бусад төрлийн хураамжийг орон нутгийн төсөвт шууд төлдөг ажээ. Эдгээрийн дүнг ОҮИТБС-ын тайлангаас аймаг тус бүрээр шүүж, 2013 оны санхүүгийн экилийн байдлаар гаргаж Хүснэгт 3-т харуулав.

⁴ Орон нутгийн төсвийн нийт орлогын дунг Сангийн яамны мэдээлснээр 2013 оны улсын төсвээс авав.

Олборлогоо салбарын төсөвт хүлээн авсан орлогын бүтэц (саа төгрөгөөр)

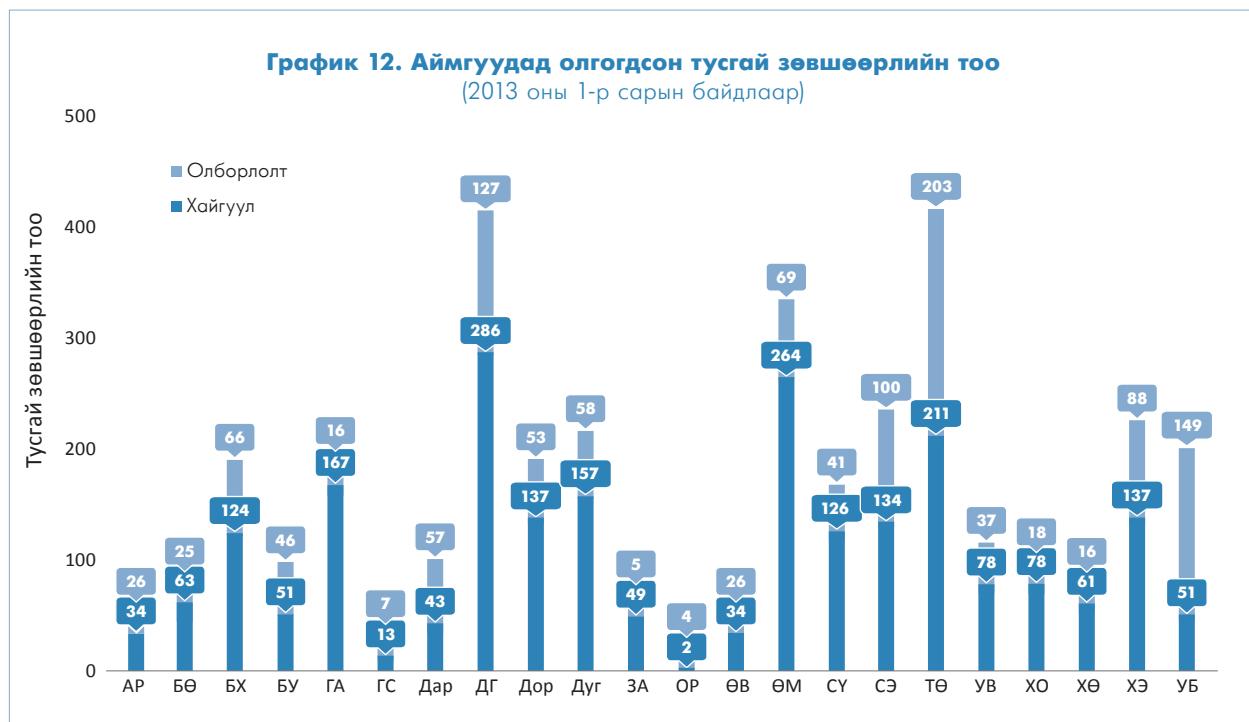
Төлбөр		Татвар		Дүнжүүлэг	
№	Нийт тарбажийн општого	Үн хөдлийн тарбаж	Тээврний экспортнын тарбаж	Үсүүлийн тарбаж	Хөөчлийн тарбаж
1	Архантай	194.1	15.5	136	1.9
2	Баян-Өлгий	36.5	7.0	53	1.7
3	Баянхонгор	170.3	7.2	21	5.1
4	Булган	11,514.2	3.3	0.6	2.7
5	Говь-Алтай	246.7	19.2	192	211.6
6	Говьсүмбэр	709.8	98.6	97.2	1.4
7	Дорхан-Үүл	412.1	211.7	1602	51.5
8	Дорноговь	519.6	36.9	28.0	8.9
9	Дорнод	1,544.1	29.7	22.1	7.6
10	Дундговь	149.7	11.9	9.4	2.5
11	Завхан	706.3	0.3	0.3	703.6
12	Орхон	12,575.6	4,418.6	4,3700	48.6
13	Өвөрхангай	66.8	12.8	12.3	0.5

Xүснөмүн 3. /үеңчеседүй/

Дээрх хүснэгтээс аймгуудын төсөвт тус салбараас хүлээн авч буй орлогын 70 хувийг газар, ус ашигласны, түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын нөөц ашигласны болон гадаадын мэргэжилтэн, ажилтны ажлын байрны төлбөрүүд бүрдүүлж байгааг харж болно. Түүний дотор ус ашигласны төлбөр дангаараа нийт орлогын 43 хувийг эзэлж байна.

АЙМГУУДАД ОЛГОГДСОН АШИГТ МАЛТМАЛЫН ТУСГАЙ ЗӨВШӨӨРЛИЙН ТОО, ТАЛБАЙН ХЭМЖЭЭ

Монгол Улсын хэмжээнд 2013 оны эхний байдлаар ашигт малтмалын хайгуул, олборлолтын нийт 3537 тусгай зөвшөөрөл хүчинтэй байсныг АМГ-ын мэдээллээс аймаг бүрээр нь ангилан тоолж гаргав. Ингэхдээ 2-3 аймгийн нутаг дэвсгэр дамнасан тусгай зөвшөөрлийг хамгийн их талбай хамаарах аймагт нь давхардуулахгүйгээр тооцож авсан болно.

Аймгуудын нутаг дэвсгэрт олгосон нийт тусгай зөвшөөрлийн тоог авч үзвэл Төв аймагт хамгийн олон буюу 414, Дорноговь аймагт 413, харин Орхон аймагт хамгийн цөөн буюу 6 тусгай зөвшөөрөл олгогджээ.

Дээрх графикт үзүүлснээр 21 аймаг, Улаанбаатар хотын нутаг дэвсгэрт олгогдсон 3537 тусгай зөвшөөрлийн талбайн нийт хэмжээ нь Монгол Улсын нийт газар нутгийн 12,7 хувьтай тэнцэж байгаа юм.⁵ Үүнээс олборлолтын тусгай зөвшөөрлийн талбайн хэмжээ 1 орчим хувь байна.

Аймгуудын газар нутгийн хэмжээнд тусгай зөвшөөрлийн талбайн хэмжээний эзлэх хувийг харьцуулж үзвэл Өмнөговь аймагт хамгийн их буюу нийт газар нутгийнх нь 31 хувь, Хөвсгөл, Орхон, Архангай аймгуудад хамгийн бага буюу 3 хувь байна (Зураг 2). Харин Улаанбаатар хотод энэ үзүүлэлт 2,5 хувь байгаагийн дийлэнхийг түгээмэл тархацтай ашигт малтмал буюу барилгын материал олборлох талбай эзэлж байгаа юм.

Зураг 2. Аймгуудын газар нутагт тусгай зөвшөөрлийн талбайн эзлэх хувь

ОЛБОРЛОХ САЛБАРЫН ОРЛОГО БА ТУСГАЙ ЗӨВШӨӨРЛИЙН ТОО, ТУСГАЙ ЗӨВШӨӨРЛӨӨР ОЛГОСОН ГАЗАР НУТГИЙН ХАРИЛЦАН ХАМААРАЛ

Орон нутгийн төсөвт олборлох салбараас орсон орлогын нийт дүнг нийт тусгай зөвшөөрлийн тоонд харьцуулж харвал нэг тусгай зөвшөөрөлд дунджаар 23 сая төгрөг ногдох байна. Өөрөөр хэлбэл, олгогдсон тусгай зөвшөөрөл бүр нь орон нутгийн төсөвт дунджаар 23 сая төгрөг оруулж байна гэсэн үг.

Гэвч олборлох салбараас аймаг тус бүрийн хүлээн авсан орлого нь тусгай зөвшөөрлийн тооноос шууд хамааралтай биш байгаа бөгөөд аймаг бүрт тэс өөр дүр зураг харагдана. Тодруулбал, Эрдэнэт үйлдвэрийн нөлөөгөөр Орхон аймагт олгосон нэг тусгай зөвшөөрөл тутамд ногдох орлого 2 тэрбум төгрөг, Булган аймагт 118 сая төгрөг, мөн Оюутолгой болон

⁵ Аймгуудын газар нутгийн хэмжээг УСГ-ын мэдээлэлд тулгуурлаж гаргав.

Хүснэгт 4. Орон нутгийн төсөвт орсон орлого, олгогдсон тусгай зөвшөөрөлд ногдох харьцаа

№	Аймаг	Нэг тусгай зөвшөөрөлд ногдох орлого (сая төгрөгөөр)	№	Аймаг	Нэг тусгай зөвшөөрөлд ногдох орлого (сая төгрөгөөр)
1	Архангай	3.24	13	Өвөрхангай	1.11
2	Баян-Өлгий	0.41	14	Өмнөговь	130.48
3	Баянхонгор	0.90	15	Сүхбаатар	9.18
4	Булган	118.70	16	Сэлэнгэ	12.22
5	Говь-Алтай	1.35	17	Төв	5.22
6	Говьсүмбэр	35.49	18	Увс	0.48
7	Дархан-Уул	4.12	19	Ховд	1.03
8	Дорноговь	1.26	20	Хөвсгөл	0.25
9	Дорнод		21	Хэнтий	2.37
10	Дундговь	0.70	22	Улаанбаатар	17.38
11	Завхан	13.08		НИЙТ	23.47
12	Орхон	2095.93			

бусад том компанийн нөлөөгөөр Өмнөговь аймагт энэ үзүүлэлт 130 тэрбум буюу бусдаасаа эрс их байгаа юм. Үлдсэн аймгуудын дунджийг тооцвол нэг тусгай зөвшөөрөлд дунджаар 6 сая төгрөг ногдож байгаа бөгөөд Хөвсгөл аймагт 250 мянган төгрөг, Баян-Өлгий аймагт 400 мянган төгрөг, Увсад 480 мянган төгрөг, Дундговьд 700 мянган төгрөг, Баянхонгорт 900 мянган төгрөг гэх мэтээр тархалт харилцан адилгүй байна.

Олборлох салбараас аймгуудын хүлээн авсан орлогын хэмжээ нь тусгай зөвшөөрлийн тоо, талбайн хэмжээ зэрэг үзүүлэлтээс хамаарах хамаарал буюу корреляцийн коэффициентийг бодож үзвэл ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн тоо, орлого хоёрын хоорондох хамаарал маш сул буюу бараг нөлөөгүй, харин орлого болон тусгай зөвшөөрлийн талбайн нийт газар нутагт эзлэх хувь хоёрын хооронд харьцангуй их хамаарал байгаа нь ажиглагдлаа (Зураг 3). Гэхдээ түүврийн хязгаарлагдмал байдлын улмаас энэхүү тооцоолол нь статистикийн хувьд тайлбарлах чадвар багатай болохыг анхаарна уу.

Зураг 3. Олборлох салбартын орлого ба тусгай зөвшөөрөл олголтын харилцан хамаарал (корреляцийн коэффициент)

Улсын хэмжээний мэдээлэл

ОЛБОРЛОХ САЛБАРЫН ҮЙЛДВЭРЛЭЛ, ЭДИЙН ЗАСАГТ ГҮЙЦЭТГЭХ ҮҮРЭГ

2011-2013 оны туршид олборлох салбарын үйлдвэрлэлийн нийт хэмжээ 7-18 хувиар өссөөр ирсэн хэдий ч ДНБ-д тус салбарын эзлэх хувь 19-15 хувь болтлоо буурчээ. Үүнд уул уурхайн гол нэрийн бүтээгдэхүүний зах зээлийн үнэ буурч ирсэнтэй холбоотойгоор үйлдвэрлэл нэмэгдсэн хэдий ч борлуулалтын орлого нь нэмэгдээгүй байдал нөлөөлсөн байна. (График 13, 14). Өөрөөр хэлбэл, 2011 онд Монгол Улсад бүтээгдсэн нийт баялгийн 10 төгрөг тутмын 2 төгрөгийг уул уурхай, газрын тосны салбар бүрдүүлж байсан бол 2013 онд 1 төг 50 мөнгө болж буурсан байна.

График 13. ДНБ, Олборлох салбарын нийт үйлдвэрлэлийн хэмжээ (сая төгрөг)

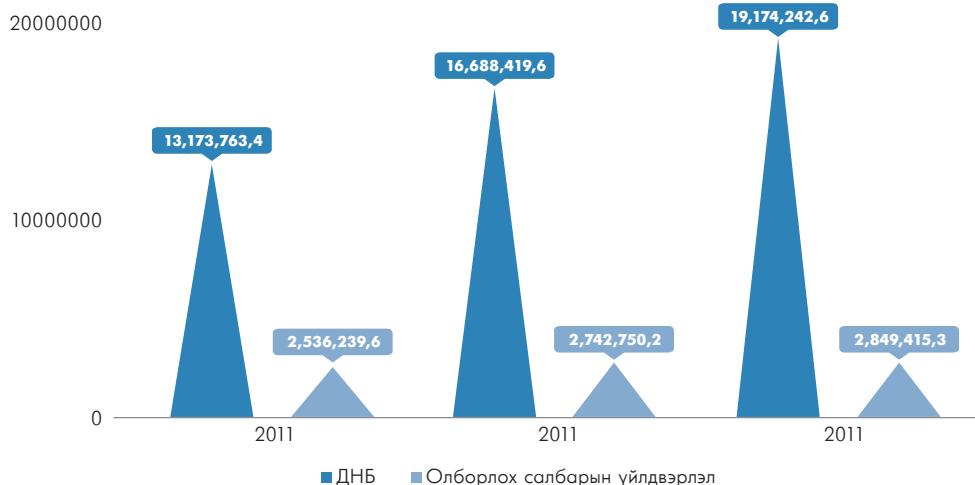

График 14. ДНБ-д олборлох салбарын эзлэх хувь

Дээрх үйлдвэрлэлийн хэмжээг бүрдүүлж байгаа гол нэрийн бүтээгдэхүүнүүдийг авч үзвэл алт, зэсийн баяжмал, нүүрс, төмрийн хүдэр, газрын тос гэсэн үндсэн таван бүтээгдэхүүн тус салбарын байдлыг тодорхойлж байна. Нүүрс, төмрийн хүдрийн үнийн уналттай холбоотойгоор эдгээр бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн биет хэмжээ өсөх хандлагаасаа буцаж буурах хандлагатай болсон байна.

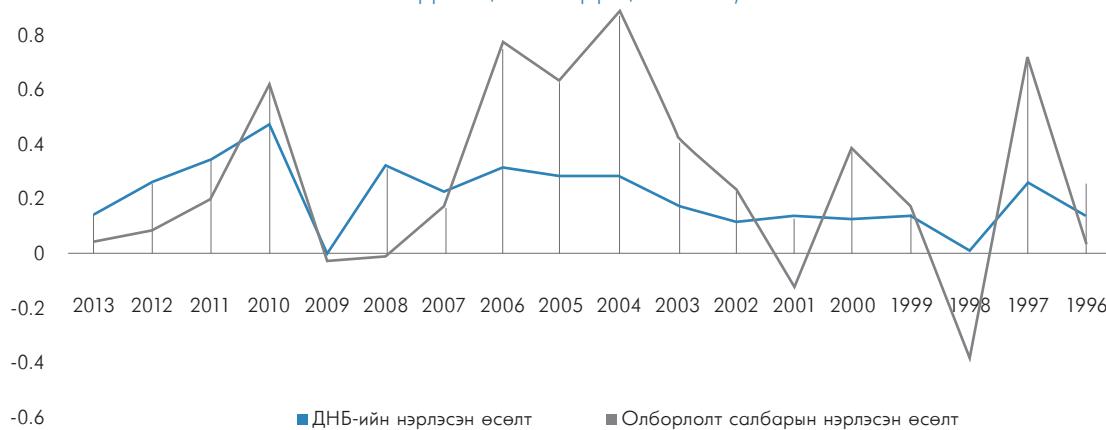
Зураг 4. Гол нэрийн бүтээгдэхүүнүүдийн үйлдвэрлэлийн биет хэмжээ

	Алт кг	Зэсийн баяжмал мянган тн	Нүүрс мянган тн	Төмрийн хүдэр мянган тн	Газрын тос мянган баррель
2011	5702.6	347.4	30940.1	5678.3	2548.9
2012	5995.0	347.6	28561.0	7561.4	3636.0
2013	8904.4	533.3	29163.6	6011.2	5128.9

1996-2013 оныг дуустал 18 жилийн тоон цуваанд шинжилгээ хийж үзвэл олборлох салбарын үйлдвэрлэлийн өсөлт Монгол Улсын эдийн засгийн өсөлттэй маш хүчтэй хамааралтай буюу өсөлтийг бүрдүүлэгч хүчин зүйл болж ирсэн нь харагдаж байв (График 15).

График 15. ДНБ болон олборлох салбарын өсөлт, сүүлийн 18 жилд

(ДНБ-ийн өсөлт болон олборлох салбарын үйлдвэрлэлийн өсөлт хоорондын Корреляцийн коэффициент 0.62)

САЛБАРЫН БОРЛУУЛАЛТЫН ОРЛОГО

Тус салбарын борлуулалтын нийт орлого 2011-2013 онд бараг нэмэгдээгүй буюу маш бага хувиар нэмэгджээ. Энэ нь дээр дурдсанчлан гадаад зах зээлийн нөхцөл байдалтай холбоотой байв.

Энэхүү орлогыг бүрдүүлэгч гол бүтээгдэхүүнүүд нь зэс болон төмрийн баяжмал, нүүрс гэсэн гурван ашигт малтмал болон газрын тос бөгөөд бусад бага хувийг эзлэх ашигт малтмалууд дотор цайрын баяжмал, жонш мөн чухал хэмжээтэй байна (График 17).

График 16. Олборлох салбарын борлуулалтын орлого (сая төгрөг)

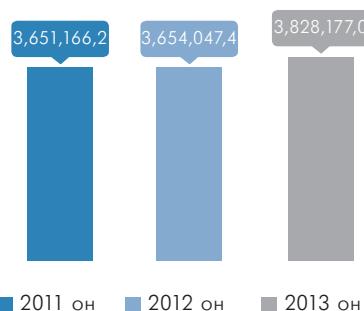
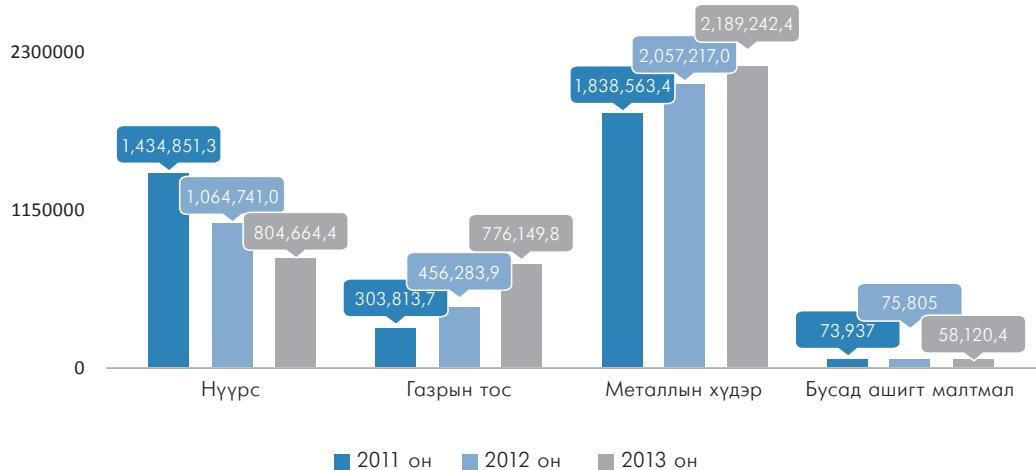

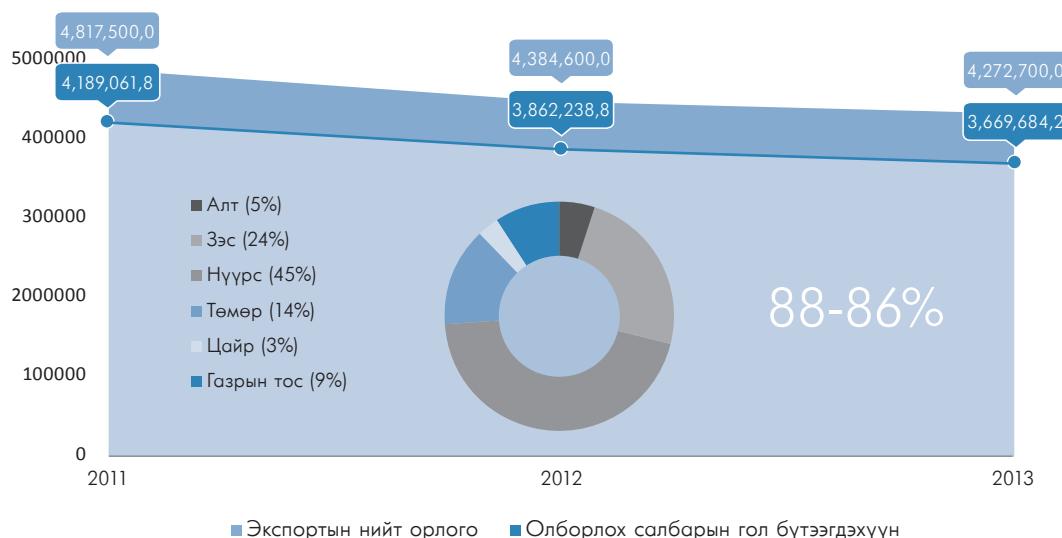
График 17. Гол нэрийн бүтээгдэхүүний борлуулалтын орлого (сая төгрөг)

ОЛБОРЛОХ САЛБАРЫН ЭКСПОРТ БА НИЙТ ЭКСПОРТОД ЭЗЛЭХ ХУВЬ

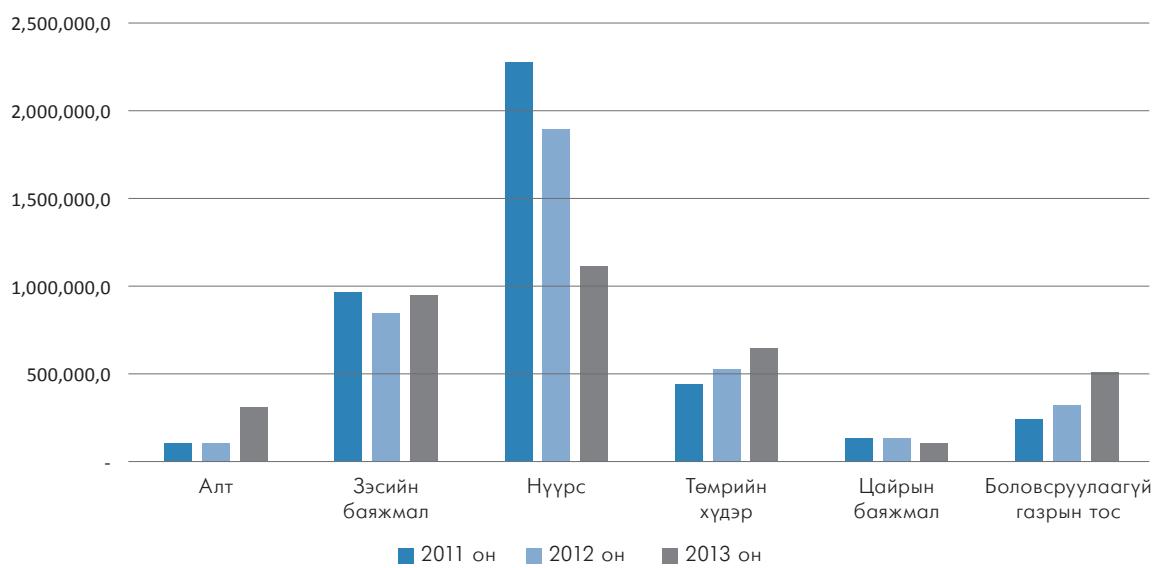
Олборлох салбарын гол нэрийн бүтээгдэхүүнүүдийн экспортын орлого нь Монгол Улсын нийт экспортын тодорхойлогч бүрэлдэхүүн хэсэг нь байсаар ирсэн. Зарим жилд 90 хувь давж байсан энэ үзүүлэлт 2011-2013 онд 88-86 хувь болж бага зэрэг буурсан байна. 2013 оны байдлаар нийт 3,7 тэрбум орчим ам.доллараар хэмжигдэж буй тус салбарын экспортын бүтцийг авч үзвэл нүүрс 45 хувь, зэсийн баяжмал 24 хувь, төмрийн хүдэр 14 хувь, боловсруулаагүй газрын тос 9 хувь, алт 5 хувь, цайрын баяжмал 3 хувийг тус тус эзэлж байна (График 18).

График 18. Монгол Улсын нийт экспортод олборлох салбарын эзлэх экспортын хэмжээ, эзлэх хувь, бүтэц (мянган ам.доллар)

Энгийнээр тайлбарлавал Монгол Улсын гадагшаа гарган зарж валютын орлого олж байгаа 100 ам.доллар тутмын 86-88 нь олборлох салбараас үүдэлтэй бөгөөд түүний дотор 40 орчим доллар нь нүүрснээс, 20 доллар нь зэсийн баяжмалаас орж ирж байна (График 19).

График 19. Гол нэрийн бүтээгдэхүүний экспортын хэмжээ (мянган ам.доллар)

ОЛБОРЛОХ САЛБАРААС ХҮЛЭЭЖ АВСАН ОРЛОГО, ТӨСӨВТ ЭЗЛЭХ ХУВЬ

Улсад олборлох салбараас хүлээж авсан нийт орлогын хэмжээг ЗГ-ын анх тайлагнасан болон нэгтгэлийн дараах үр дүнгээр харьцуулан гаргасан дүнг доорх хүснэгтэд нэгтгэв. 2011 онд ЗГ-ын анх гаргасан тайлангийн орлого 1,8 их наяд төгрөг байсан бол нэгтгэл хийсний дараа 2,1 их наяд болж нэмэгдсэн нь сонирхол татаж байв. Үүний улмаас тухайн жилд ЗГ-ын анх тайлагнасан нийт орлогоос нэгтгэлд хамрагдсан 200 компанийн бүрдүүлсэн орлого нь их буюу 114 хувьтай гарчээ.

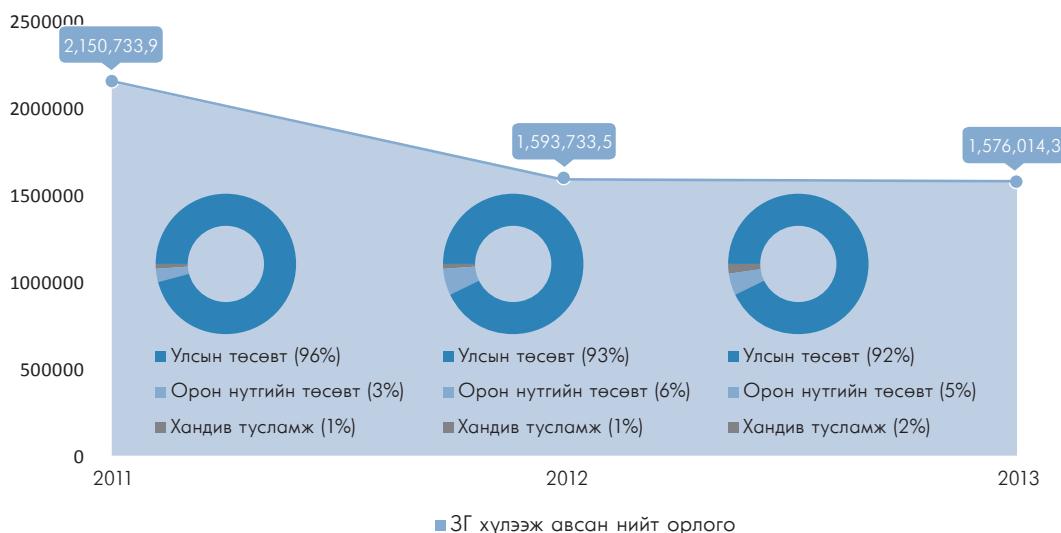
Харин 2012 онд нэгтгэлд хамрагдсан 200 компани нь ЗГ-ын хүлээж авсан нийт орлогын ургалын 99 хувь, 2013 онд 93 хувийг хамарч байжээ.

Хүснэгт 5. ЗГ-ын хүлээж авсан нийт орлого ба тайландаа хамрагдсан компаниудын орлогын ургал (сая төгрөг)

	2011	2012	2013
Олборлох салбарын хүлээн авсан нийт орлого ЗГ-ын тайлагнаснаар /нэгтгэлийн өмнө/	1,891,863.60	1,599,437.70	1,700,219.80
Нэгтгэлд хамрагдсан компаниудын эзлэх хувь	114% ⁶	99%	92.7%
Олборлох салбарын хүлээн авсан нийт орлого ЗГ тайлагнаснаар /нэгтгэлийн дараа/	2,150,733.9	1,593,733.5	1,576,014.3

Олборлох компаниудаас улс, орон нутгийн төсөвт төлсөн нийт орлогын нэгтгэлийн дараах дүнг төсвийн орлогод эзлэх хувиар нь дор нэгтгэн харуулав (График 20). Нийт орлогын хэмжээ 2011 онд 2,1 их наяд байсан бол 2013 онд 1,5 их наяд болж 27 хувиар буурчээ.

График 20. Олборлох салбарын улс, орон нутгийн төсөвт хандив тусламжаар хүлээж авсан нийт орлогын ургсал (сая төгрөг)

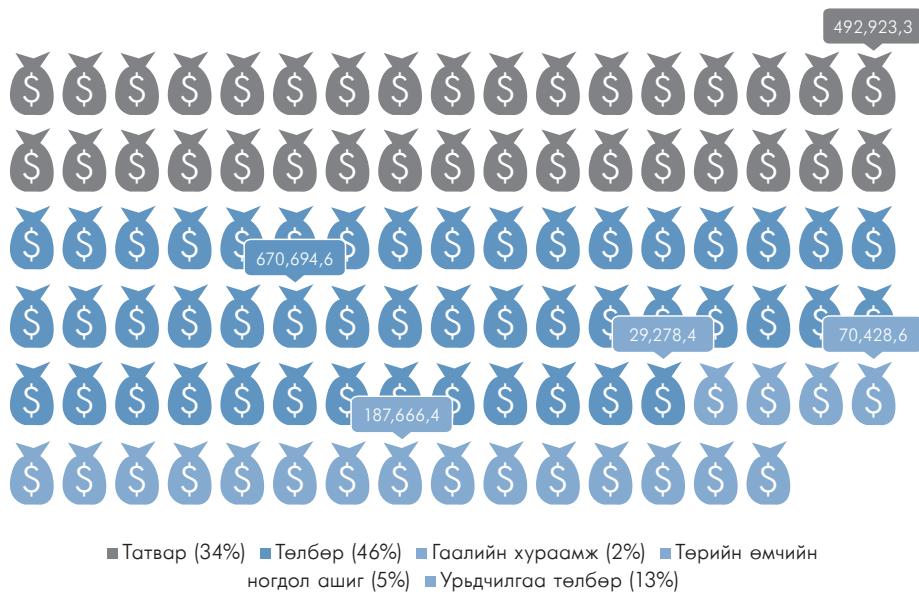

⁶ Нэгтгэлийн ёмнөх компанийн тайлагнасан хэмжээ тул 100 хувиас их гарч байжээ.

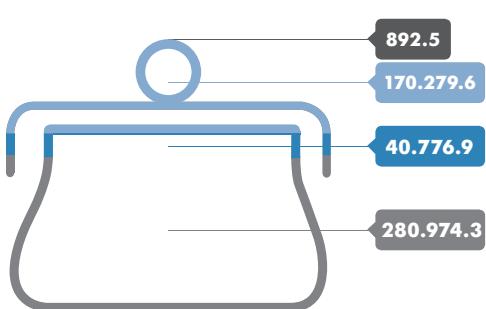
Дээрх графикаас харахад олборлох компаниудаас орж ирж буй орлогын дунджаар 94 хувь нь улсын төсөвт, 4,5 хувь нь орон нутгийн төсөвт орж, 1,5 орчим хувь нь төрийн байгууллагад хандив, тусlamж хэлбэрээр ордог ажээ.

Хүлээн авч буй орлогыг татвар, төлбөрийн төрлөөр нь ангилж харвал 2013 оны байдлаар улсын төсөвт орсон орлогын 34 хувь нь ААНОТ, НӨАТ гэх мэт татвар, 46 хувь нь ашигт малтмалын нөөц ашигласны болон бусад төлбөр, 13 хувь нь урьдчилгаа болон бүтээгдэхүүн хуваах гэрээний төлбөр, 5 хувь нь төрийн өмчийн ногдол ашиг, 2 хувь нь гаалийн үйлчилгээний хураамж хэлбэрээр оржээ (Зураг 5, 6).

**Зураг 5. Улсын төсөвт хүлээн авч буй орлого, орлогын төрлөөр
(сая төгрөг)**

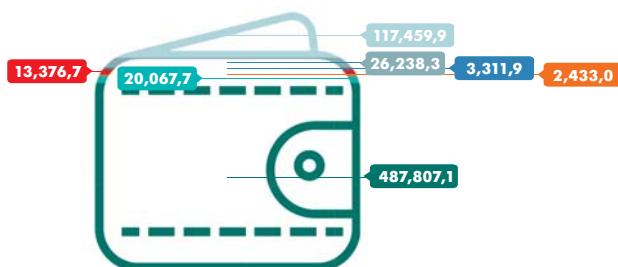

Зураг 6. Татварын орлогын төрлүүд (сая төгрөг)

- ААНОАТ (57%)
- Гаалийн татвар (8%)
- НӨАТ (35%)
- Шатахууны онцгой болон албан татвар (0%)

Зураг 7. Төлбөрийн төрлүүд (сая төгрөг)

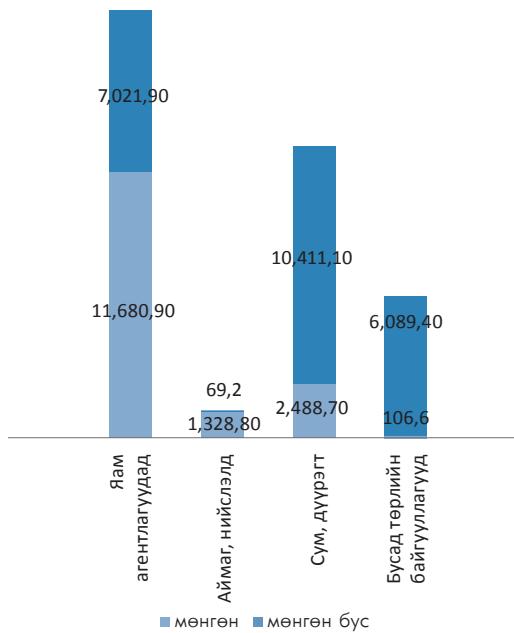

- Бүтээгдэхүүн хуваах гэрээний төлбөр
- Агаарын бохирдлын төлбөр
- Ажиллагчдын НДШ, ЭМДШ-ийн төлбөр
- Гадаадын мэргэжилтэн, ажилчны ажлын байрны төлбөр

Төсөвт орж буй нийт орлогын 34 хувь болох татварын орлогыг татварын төрлөөр задалж харвал 90 гаруй хувийг ААНОАТ болон НӨАТ бүрдүүлж байна. Харин төлбөрүүдийн задаргааг харвал 73 хувийг ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөр дангаараа, 18 хувийг ажил олгогчоос ажиллагсдынхаа нийгмийн даатгалын шимтгэл, эрүүл мэндийн даатгалын шимтгэлд төлсөн төлбөр эзэлж байна.

Салбарын компаниудаас төрийн байгууллагуудын хүлээж авсан хандив, дэмжлэгийн ихэнхийг яам, агентлагууд дангаараа авдаг ажээ. Харин орон нутаг тэр дундаа сум, дүүрэгт мөнгөн хандив харьцангуй бага боловч мөнгөн бус бараа, үйлчилгээ хэлбэрийн хандив тусlamж их байна (Зураг 8).

Зураг 8. Төрийн байгууллагуудын авсан хандив, тусlamжийн задаргаа

НЭГТГЭЛ ТАЙЛАН

2012-2013 оны санхүүгийн жилд компаниудын тайлагнасан болон ЗГ-ын хүлээж авсан орлогын урсгалын хэмжээ 2 орчим хувиар буурсан ч нэгтгэлээр үлдсэн тайлбарлагдаагүй зөрүү нь 10 дахин багассан онцлох үзүүлэлт харагдлаа.

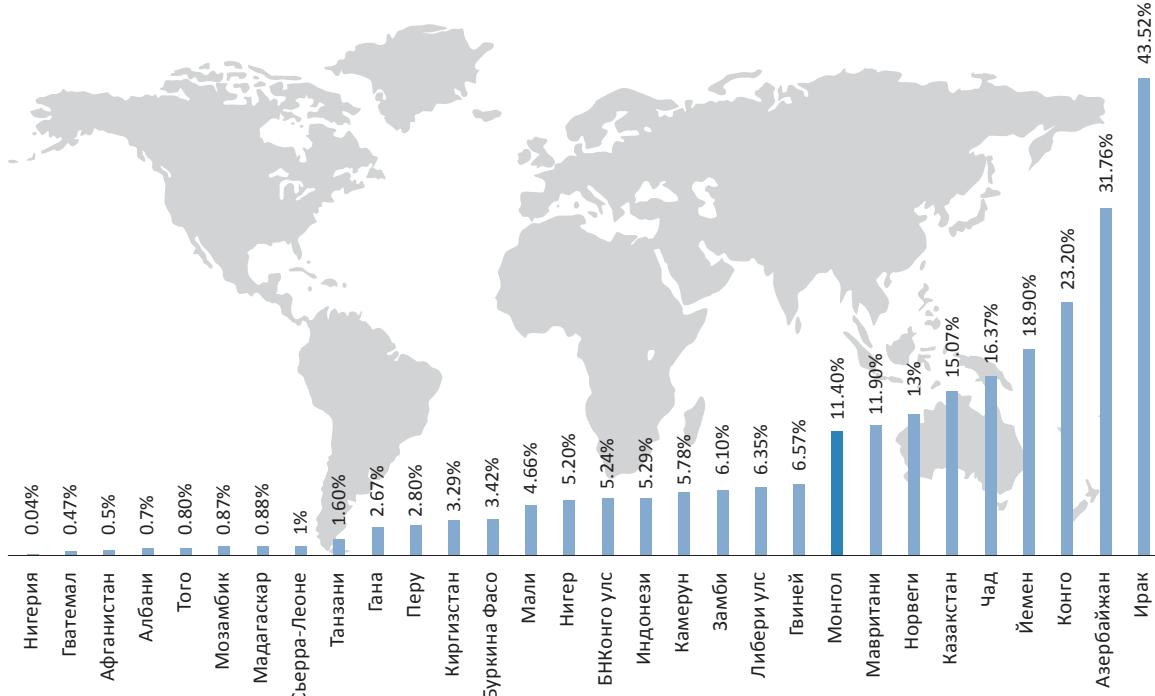
Хүснэгт 6. Компани, ЗГ тайлагнасан орлогын урсгал, шийдвэргээгүй зөрүү (сая төгрөг)

	2012	2013
Олборлох салбараас улсад хүлээж авсан орлого	1,593,733.5	1,576,014.0
Компаниудын тайлагнааснаар ЗГ-т төлсөн төлбөр	1,594,114.6	1,576,051.0
Нэгтгэлийн дараах зөрүү	-	381.1
		37.0

ОЛОН УЛСЫН ЗАРИМ СТАТИСТИК⁷

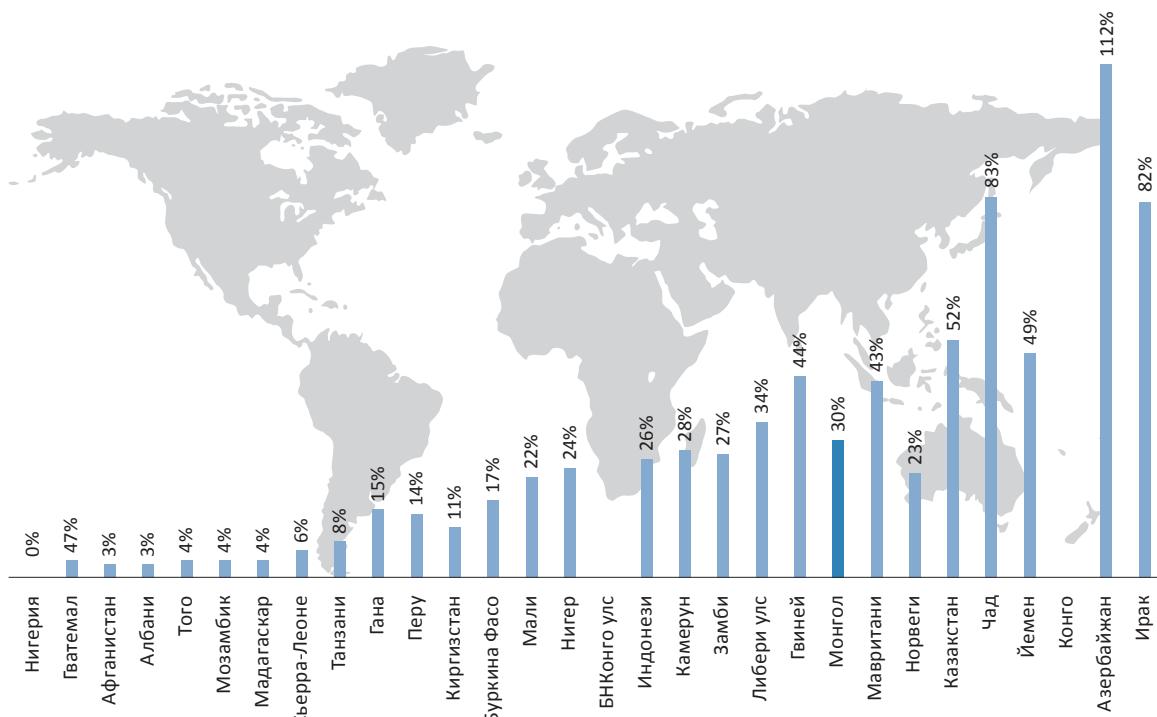
ОУИТБС-ыг хэрэгжүүлж байгаа, 2011-2012 оны нэгдсэн тайлан нь гарсан 30 улсыг олборлох салбарын орлогынх нь ДНБ-д эзлэх хувь, тус салбараас үүдэлтэй орлогын төсвийн нийт орлогод эзлэх хувь гэсэн үзүүлэлтээр харьцуулав (График 21). Уг харьцуулалтаас үзэхэд Монгол Улс олборлох салбарын орлогын ДНБ-д эзлэх хувиараа эдгээр 30 улсаас 9 дүгээрт байгаа бол төсвийн орлогод тус салбараас үүдэлтэй орлогын эзлэх хувиараа мөн 9 дүгээрт байна (График 22).

График 21. ОУИТБС-ын хэрэгжүүлэгч улсуудын олборлох салбарын орлогын ДНБ-д эзлэх хувь

⁷ EITI data set. Natural Resource Governance Institute <http://www.resourcegovernance.org/> Хандсан: 2015 он

График 22. ОУИТБС-ыг хэрэгжүүлэгч улсуудын олборлох салбараас үүдэлтэй орлогын төсвийн орлогод эзлэх хувь

ДҮГНЭЛТ, ЗӨВЛӨМЖ

ӨГӨГДЛИЙН “УУРХАЙ”-1 ЭМХЭТГЭЛИЙН ДҮГНЭЛТ ЗӨВЛӨМЖҮҮДИЙН ХЭРЭГЖИЛТТЭЙ ХОЛБОГДОХ ЗӨВЛӨМЖ

2013 онд Н.Дорждариин боловсруулж Нээлттэй Нийгэм Форум, Дэлхийн Банкны санхүүжилтээр ТАН эвслээс хэвлүүлсэн “Өгөгдлийн уурхай-1” 2006-2011 оны ОУИТБС-ын үндэсний тайланд хийсэн дүн шинжилгээгээр тодорхой санал зөвлөмжүүдийг дэвшүүлсэн байдал. Эдгээрийн хэрэгжилтийн байдлыг дүгнэн үр дүнг доорх байдлаар товчлон харуулав. Үүнд:

ОУИТБС-д олборлох салбарын бүх компаниуд оролцох боломжийг хангах. Үүнтэй холбоотойгоор Засгийн Газар тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчдийн бүрэн мэдээллийг ОУИТБС-ын тайланд ил тод нийтлэх ёстой.

Дэлхийн Банкны техникийн туслалцааны хөтөлбөрийн дэмжлэгээр Ашигт малтмалын газраас 2014 онд нэвтрүүлсэн Уул уурхайн Кадастрын Цахим Систем⁷ (УКЦС) нь ашигт малтмалын салбарт олгогдсон тусгай зөвшөөрлүүд, тэдгээрийн газар нутгийн хамрах хүрээ, мөн тусгай зөвшөөрөл олгохтой холбоотой зарим дүрэм журам, баримт бичгийг нийтэд нээлттэйгээр интернэтэд байршуулжээ. Харин газрын тос, байгалийн хийн салбар болон цацраг идэвхт ашигт малтмалын салбарт олгогдсон тусгай зөвшөөрлийн мэдээллийг эдгээр салбаруудыг хариуцдаг Газрын Тосны Газар, Цөмийн Энергийн Газар (ЦЭГ)-үүд нийтэд ил болгоогүй байна.

2011-2012 оны санхүүгийн жилд газрын тос, цацраг идэвхт бодисын хайгуул, олборлолтын чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг компаниудын ОУИТБС-ын тайланд хамрагдах байдал нэмэгдсэн боловч уул уурхайн компаниудын оролцоо, Засгийн газрын тайланд хамрагдах байдал 20 орчим хувиар буурчээ.

Хандив, дэмжлэг, хөрөнгө оруулалтын зардал зэрэг “Сайн дурын” мэдээлэл Засгийн газрын тайланд хангалтгүй байгаа тул санаачилгын тайлангийн маягтад мэдүүлэхээр заасан бүх мэдээллийг Засгийн Газар нь компанийн нэгэн адил заавал тусгаж байх арга хэмжээг авах шаардлагатай.

Ажлын хэсгээс боловсруулж Үндэсний Статистикийн Хорооны дарга, Сангийн сайдын 2013 оны 1-р сарын 03-ны хамтарсан тушаалаар баталсан тайлангийн маягтад төрийн байгууллагуудын хүлээн авсан мөнгө болон мөнгөн бус хэлбэрийн хандив, дэмжлэгийг заавал тайлагнахаар тусгасан, харин хөрөнгө оруулалтын зардал нь сайн дурын мэдээлэл хэвээр байна. Гэсэн хэдий ч хандив тусламжийн мэдээлэл нь тайлангийн нэгтгэлийн хамгийн их зөрүү гардаг хэсэг хэвээр байгаа тул Сангийн сайдын 2010 оны 45 дугаар тушаалаар батлагдсан “Хандив тусламжийг бүртгэх” журмын хэрэгжилтийг сайжруулах шаардлагатай байна.

Компаниудын хийсэн төлбөрийг чухам ямар төсөөт, тухайлбал орон нутгийн аль төсөөт, түүнчлэн төр захиргааны ямар байгууллагад төлсөн болохыг мэдэх, хянах боломжтой байхаар тайлангийн маягт, үйл явцыг шинэчлэх.

⁷ <http://cmcs.mram.gov.mn>

Тайлангийн нэгтгэлийн ажлын даалгаварт тусгасны дагуу 2012 оны үндэсний тайланд орлогын урсгалуудын хариуцагч этгээд буюу ямар төрлийн татвар, төлбөр нь аль төсөв, төрийн ямар байгууллагад шилжин ордог талаар тайлбар мэдээлэл оруулсан байна. Цаашид орон нутгийн төсөвт чухам ямар төрлийн орлогууд төвлөрдөг, улсын болон орон нутгийн төсөв хооронд орлого хуваарилах ямар механизмууд байдаг, түүний хэрэгжилт ямар байгаа талаарх мэдээллийг үндэсний тайланд нэмж оруулах, энэ талаарх орон нутгийн иргэдийн мэдээллийг сайжруулах ажил хийх нь зүйтэй байна.

Сангийн яам, төр захиргааны байгууллагуудаас гаргадаг олборлох салбараас хүлээн авсан орлогын тухай мэдээлэлтэй ОУИТБС-ын өгөгдлийг харьцуулан хянахад мэдээлэл зөрүүтэй байгаа учир шалтгааныг Засгийн Газрын зүгээс тайлбарлах шаардлагатай.

Энэ чиглэлээр ямар нэг ахиц өөрчлөлт гараагүй байна.

ОУИТБС-ын хүрээнд Засгийн Газар, компаниуд, аудиторуудын гаргасан тайлан, мэдээллийг хадгалах байдлыг өөрчлөх талаар ОУИТБС-ын Ажлын алба анхаарч ажиллах шаардлагатай.

2014 оноос цахим тайлангийн системийг нэвтрүүлсэн, өмнөх зарим өгөгдлийн санг цахим хэлбэрт оруулах ажил хийгдсэн нь сайshaалтай. Гэхдээ энэхүү цахим мэдээллийн санд панел буюу компани, төлбөрийн төрлийг танилцуулсан хэлбэртэйгээр тухайн жилийн өгөгдлийг хадгалж байна. Үүн дээр нэмээд өгөгдлийг төлбөр тус бүрээр кодчилон хадгалж, он оноор хайлт хийж харах боломжтой болговол хэрэглэхэд илүү хялбар бөгөөд дүн шинжилгээний зорилгоор ашиглахад нийцтэй байхаар байна.

ОУИТБС-ын өгөгдлийн санг ашиглан энэхүү танилцуулж байгаа тайлантай адил төстэй судалгаа шинжилгээний тайланг Ажлын албанаас бэлтгэж оролцогч тал, сонирхогч олон нийтэд мэдээлэх.

Ажлын албаны зүгээс ийм хэлбэрийн судалгаа, дүн шинжилгээний ажил хараахан хийгдээгүй, харин тайлангийн гол гол мэдээллүүдээс тоймлон инфографик хэлбэрээр гаргаж нийтлэх, зурагт хуудас гаргах зэрэг зарим ажил хийгдсэн байна.

ОУИТБС-ЫН ШИНЭ СТАНДАРТЫН ХЭРЭГЖИЛТТЭЙ ХОЛБОГДОХ ЗӨВЛӨМЖ

Доорх зөвлөмжүүд нь 2014 онд Байгалийн Баялгийн Засаглалын Хүрээлэнгийн даалгавраар А.Батпүрэвийн гүйцэтгэсэн “ОУИТБС-ын шинэ стандартын Монгол дахь хэрэгжилтийн харьцуулсан үнэлгээ”-гээр гарсан дүгнэлтүүдэд үндэслэсэн бөгөөд өнгөрсөн хугацаанд өөрчлөлт гараагүй байгаа асуудлуудыг онцлов.

Тусгай зөвшөөрлийн бүртгэлийн асуудлаар

- УКЦС-ийг хөгжүүлэх: Орон нутгийн буюу жирийн иргэдэд хэрэглэж ойлгоход хялбар болгох үүднээс УКЦС-д зарим өөрчлөлт, хөгжүүлэлт хийх шаардлага байна. Тухайлбал, интерактив өгөгдлөлтэй газрын зураг хэлбэрт оруулснаар хэрэглэгч шууд өөрийн сонирхсон бүс нутаг (амьдардаг сум гэх мэт) дээр дарж ороод уг газарт олгогдсон тусгай зөвшөөрлийн жагсаалт, дэлгэрэнгүй мэдээллийг авдаг болгох нь оновчтой юм. Одоогийн байдлаар эхлээд хэрэглэгч нийт тусгай зөвшөөрлийн жагсаалтаас сонирхсон

тусгай зөвшөөрлийн дугаар дээр дарж ороод нэмэлт мэдээлэл, кадастрын зураг харах боломжтой ч газар зүйн байршилыг нь тодорхой мэдэхэд хүндрэлтэй. Мөн түүнчлэн тухайн тусгай зөвшөөрлийн дэлгэрэнгүй мэдээллийн хэсэгт олгосон болон дуусах хугацаа зэрэг чухал огноонуудыг оруулах нь зүйтэй.

- Газрын тос, ураны тусгай зөвшөөрөл: Ураны хайгуулын чиглэлээр цөөнгүй тусгай зөвшөөрөл олгогдож, зарим нь аль хэдийн олборлоход бэлэн болсон, газрын тосны хайгуул олборлолтоор мөн олон тооны тусгай зөвшөөрөл олгогдсон, эдийн засагт бодитой байр суурь эзлэх болсон тул өдгөэр салбарын тусгай зөвшөөрлийн мэдээллийг ил тод болгох нь нэн чухал байна.

Тусгай зөвшөөрөл олголтын асуудлаар

- Тайлангийн аудитын ажлын даалгавар: Шинэ стандартын дагуу Монголын ОУИТБС-ын тайлангийн агуулгыг тусгай зөвшөөрлийн үйл явц, дүрэм журам, үр ашигтай байдлын талаарх мэдээллээр баяжуулах ёстой. Тиймээс үндэсний тайланд аудитын нэгтгэл хийх гүйцэтгэгчийн ажлын даалгаварт тусгай зөвшөөрөл олголттой холбоотой асуудлуудаар хийх ажлын даалгаврыг тодорхой тусгаж өгөх нь зүйтэй. (Монголын ОУИТБС-ын ажлын даалгаврыг шинэ тайланд нийцүүлэн шинэчилж нийтэлсэн ч вэб сайт дээр нь байгаа даалгавар хуучин байсан⁹)
- Нэмэлт мэдээлэл: Заавал хэрэгжүүлэх шаардлагуудаас гадна Монголын ОУИТБС-ын хүрээнд тусгай зөвшөөрөлтэй холбоотой дараах мэдээлүүдийг ил болгох нь зүйтэй:
 - Төслийг хэд хэдэн оролцогч хамтран эзэмшиж байгаа тохиолдолд тус бүрийн хувь эзэмшлийн хэмжээ, төслийн үйл ажиллагааг гардан хэрэгжүүлэгч нь хэн болох, түүний тухай мэдээллийг ил болгох
 - Тусгай зөвшөөрөл олгохтой холбоотойгоор гарын үсгийн шагнал болон бусад төлбөр амласан эсэх, хэрэв тийм бол хэрэгжилт
- Сонгон шалгаруулалтын нээлттэй байдал: Улсын төсвийн хөрөнгөөр хайгуулын ажил хийгдэж нээгдсэн ордуудад ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийг сонгон шалгаруулалтаар олгох хуультай. Энэ үйл ажиллагааг хэрхэн хэрэгжүүлэх журмыг мөн АМГ-аас гаргасан байдаг. Гэвч хаана, ямар ордод ийм сонгон шалгаруулалт явагдах боломжтой, хаана явагдаж, хэн оролцож, хэн шалгарсан зэрэг бүх мэдээлэл одоогоор хаалттай байна.
- Стандартын 3 ба 10 дугаар шаардлагын дагуу тайланд тухайн онд (2012) олгогдсон бүх тусгай зөвшөөрөл хамрагдсан эсэхийг баталгаажуулах.

Бенефициар өмчлөлийн асуудлаар

- Хуулийн тодорхой орчин: Өнөөдрийн эрх зүйн орчинд зарим хуулийн тодорхойгүй зүйл заалт, хоорондын зөрчлийн улмаас өмчлөлийг ил болгохын эсрэг хүмүүст арга саам хэлэх орон зай байсаар байна. Тийм учраас өмчлөлийн ил тод байдлыг дэмжсэн

⁹ <http://resource3.sodonvision.com/eiti/file/2013/1/1rwbg0pe5og68jcjmzakfo/2012%20ony%20Tailan%20gargah%20urdirdamzh%202013%2001%2002.pdf>

тодорхой бодлого, хууль зүйн орчинг бий болгох нь чухал юм. Өргөн баригдаад байгаа Олборлох салбарын ил тод байдлын тухай хууль үүнд маш чухал үүрэг гүйцэтгэх боломжтой.

Компанийн өмчлөлийн өөрийн тайлан: Монголын ОҮИТБС-ын хүрээнд тайлан гаргагч компаниудыг өөрсдийн бенефициар өмлөгчдөө нээлттэй тайлгахыг санал болгох боломжтой. Үүний тулд нэгтгэлийн ажлын даалгаварт бенефициар өмчлөгч гэж хэн болохыг тодорхой тайлбарлаж, тайлангийн маягтад дараах асуултуудыг нэмж оруулах шаардлагатай:

- Компанийн бүтэн нэр;
 - Хуулийн этгээдийн хэлбэр, статус;
 - Байгуулагдсан он;
 - Удирдах зөвлөлийн гишүүд, удирдах албан тушаалтнуудын бүрэн жагсаалт;
 - Компанид таваас дээш хувийн хувьцаа эзэмшигч иргэн, аж ахуйн нэгжийн нэр, хаяг, эзэмшиж буй хувьцааны тоо болон ангилал.
- УБЕГ-ын баталгаажуулалт: Улсын Бүртгэлийн Ерөнхий Газар (УБЕГ) нь өмчлөгчдийн жагсаалтыг бүхлээр нь тайлгахгүй байлаа гэхэд Монголын ОҮИТБС-ын хүрээнд компаниудын өөрсдийн гаргаж өгсөн мэдээллийн үнэн бодит байдлыг шалгаж баталгаажуулж болох юм. Энэ ажил нь нэгтгэлийн ажлын үед хийгдэх бөгөөд аудиторын ажлын даалгаварт тодорхой тусгагдсан байх ёстой. Ийм зохион байгуулалт хэтэрхий төвөгтэй бол компаниуд эхлээд тайлгаж дараа нь шалгахын оронд тайланд хамрагдаж байгаа компаниудын өмчлөгчдийн мэдээллийг УБЕГ-аас шууд гаргаж бас болох юм.

Гэрээний ил тод байдлын асуудлаар

- Хуулиудад нэмэлт өөрчлөлт оруулах: Дээр дурдсанчлан Уул уурхайн яаман дээр боловсруулагдаад байгаа Эрдэс баялгийн салбарын ил тод байдлын тухай хуулийн холбогдох заалт хэт ерөнхий байгаа тул ямар гэрээний, ямар бүрдэл хэсэг ил тод болох ёстойг нарийвчлан тусгаж өгөх нь зүйтэй.
- Парламентын сонсгол хийх: Стратегийн ордуудын хувьд Засгийн Газар гэрээнд хөрөнгө оруулагчтай гарын үсэг зурахын тулд УИХ-аас эрх авдаг. Энэ тохиолдолд санал болгож буй гэрээний нөхцөлөөр парламентад нээлттэй хэлэлцүүлэг хийж болох юм.
- Гэрээнүүдийг цуглуулж авах: Монголын ОҮИТБС нь Ажлын албаараа дамжуулан гэрээнүүдийн хуулбарыг компани болон төрийн байгууллагуудаас цуглуулан авч мэдээллийн сан бүрдүүлэх хэрэгтэй.
- Гэрээний онлайн сан: Дээрх зөвлөмжийн дагуу гэрээний мэдээлэл цуглармагц хайгуул, олборлолтын үйл ажиллагаанд холбогдолтой гэрээнүүдийг интернэтэд байршуулж, төлбөргүйгээр олон нийтэд нээлттэй болгох нь оновчтой юм. Монголын ОҮИТБС-ын веб сайт болон дараа дараагийн нэгдсэн тайлангуудад уг онлайн сангийн холбогдох

хаягийг оруулж өгөх шаардлагатай. Онлайн санд бүх гэрээ, санамж бичиг зэрэг хайгуул, олборлолтын үйл ажиллагаа явагдах орчин нөхцөлийг тодорхойлсон хэлцлүүд бүрэн эхээрээ, хавсралт, өөрчлөлт, нэмэлт өөрчлөлт, нэмэлт протоколуудын хамт тавигдсан байх шаардлагатай.

Тухайн жилийн үйлдвэрлэлийн тайлангийн асуудлаар

- Төслөөр тайлагнах: Компаниуд өөр өөр газарт хайгуул, олборлолтын хэд хэдэн төслийг зэрэг эрхлэх явдал түгээмэл бөгөөд энэ тохиолдолд аль нэг нутгийн иргэд тухайн нутагт байгаа тодорхой төслийн талаар нарийн мэдээлэл олж авахад бэрхшээлтэй байдаг. Тухайн санхүүгийн жилийн үйлдвэрлэлийн мэдээллийг гаргахдаа ядаж өмнөх нэг жилийн мэдээллийг хамт гаргадаг, ингэхдээ төсөл тус бүрээр, олборлож буй ашигт малтмал тус бүрээр харах боломжтой байхаар тайлангийн маягтад өөрчлөлт хийх шаардлагатай.
- Орон нутгийн түвшний мэдээлэл: Зөвхөн орлого бус үйлдвэрлэлийн тоон мэдээлэл ч орон нутаг (аймаг)-аар өгөгдсөнөөр орон нутгийн дотоод хяналт бэхжинэ.

Хуулийн орчин, сангийн дэглэмийн талаарх мэдээллийн асуудлаар

- Ажлын даалгаврыг шинэчлэх: Стандартад онцолсон хуулийн орчин, сангийн дэглэмтэй холбоотой мэдээллүүдийг тайландаа тусгах нь шууд хэрэгжүүлэх боломжтой энгийн даалгавар юм. Иймд энэ даалгаврыг аудиторын ажлын удирдамжид тусгаж, дараагийн тайлангаас хэрэгжүүлэхийг зөвлөж байна. Энэ хүрээнд дараах ажлуудыг удирдамжид тодорхой зааж өгөх шаардлагатай:
 - Салбарт ашиглагдаж буй гэрээний хэлбэрүүдийг танилцуулж (концесс, тусгай зөвшөөрлийн гэрээ, бүтээгдэхүүн хуваах гэрээ, ажил гүйцэтгэх гэрээ, эсвэл эдгээрийн холимог систем г.м) тэдгээрийн гол шинж чанаруудыг тайлбарлах.
 - Холбогдох хууль, журамтай танилцах холбоос хаягийг зааж, гол гол зохицуулалтуудыг тоймлон танилцуулах.

Эдийн засгийн үр нөлөөг илтгэх мэдээллийн асуудлаар

Цахим мэдээллийн бааз: Тайлангуудын явцад бүрдэж цугласан өгөгдлийг (Excel file) ашиглан Монголын ОУИТБС-ын Ажлын алба олборлох салбар, түүний эдийн засгийн үр нөлөөний мэдээллийн баазыг цахим хэлбэрээр бий болгож, иргэд, судлаачдад салбарын холбогдолтой статистик мэдээллийг шинжлэхэд хялбар байдлаар нэг дороос авах боломжийг бүрдүүлж болох юм.

Монголын ОУИТБС-ын Цахим тайлангийн системийн судалгаа, шинжилгээний хэсэг нь одоогоор энэ зорилгоор ашиглахад учир дутагдалтай байгаа тул агуулгын хувьд баяжуулах, тухайн үзүүлэлтүүдийг он оноор харьцуулан харах боломжийг бүрдүүлбэл илүү үр дүнтэй болохоор байна.

Дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалт, мөнгөн бус хандив тусlamжийн асуудлаар

- Тайлангийн маягтад оруулах нэмэлт өөрчлөлт: Одоогийн тайлангийн маягтад дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалт, бараа солилцоог мөнгөн бус хандив гэсэн ангилалд оруулсан байдаг. Гэвч энэ нь хандиваас гадна гэрээгээр тогтсон үүрэг ч байж болох юм. Хандив гэж үзсэн тохиолдолд сайн дурын шинжтэй байдгаас шалтгаалан дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалт нь хоёр талаас ижил үнэлгээгээр тайлagnаж харьцуулалт хийх боломжгүй болж байна. Энэ учир шалтгааныг харгалзан тайлангийн маягтад ялгаж өгөх шаардлага бий.
- Холбогдох гэрээг ил болгох: Компаниуд ялангуяа орон нутагтай дэд бүтэц, бараа солилцооны нөхцөлтэй гэрээ байгуулсан бол тухайн жилийн ОҮИТБС-ын тайланд аль аль талаасаа мэдээлэх шаардлагатай. Ингэхдээ гэрээнд оролцогч талуудын товч танилцуулга, гэрээний утга агуулга, үнийн дүн, хүлээх үүрэг хариуцлага, хугацааг тоймлон оруулах боломжтой.

Төслийн тайлангийн асуудлаар

- Боломжтой мэдээлийг төслөөр тайлagnах: Тайлангийн маягтад нэмэлт өөрчлөлт оруулж, ядаж зарим чухал мэдээллийг төсөл тус бүрээр тайлagnуулах шаардлагатай. Монголын ОҮИТБС-ын Ажлын алба үүнд манлайлах үүрэг гүйцэтгэх учиртай.

Төрийн өмчийн компанийн мэдээллийн асуудлаар

- ТӨК-иудад зориулсан тайлангийн тусгай маягт: ТӨК-иудын онцлог байдал, санхүүгийн нөхцөлийг харгалзан үзэж, тэдгээрт зориулсан тайлангийн тусгай маягтыг бий болгох нь оновчтой.
- Тэрхүү ТӨК-д зориулсан тайлангийн маягт нь төрд төлсөн нийтлэг төлбөрүүдээс гадна дараах төрлийн төлбөр орлогыг багтаах шаардлагатай:
 - Хувьцаа эзэмшдэг салбар компаниас ТӨК-д төлсөн ноогдол ашиг
 - Роялти (ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөр нь шууд АМГ-т төлөгддөг ч өөр бусад кэйс байх боломжтой)
 - Түрээс, газрын төлбөр
 - Бүтээгдэхүүн хуваах гэрээний дагуу ТӨК-ийн хүлээн авсан бүтээгдэхүүн, түүний борлуулалтын орлого (одоогоор практик байхгүй)
 - Сургалт, мэдээллийн төлбөр (тухайлбал, геологи хайгуулын мэдээлэл хуваалцах)
 - Нийгмийн шинжтэй зардал.
- Үүний зэрэгцээ Монголын ОҮИТБС-ын тайлан нь Засгийн газраас ТӨК-иудад төлсөн дараах мөнгөн урсгалыг ил болгох ёстой:
 - Үйл ажиллагааны болон хөрөнгө оруулалтын зардалд олгосон татаас
 - Зээл
 - Бэлэн бус төлбөр, материал техникийн шилжүүлэг
 - Буцаан олголтууд.

- Төр, ТӨК хоёрын хоорондын санхүүгийн харилцааг тайлбарлахын зэрэгцээ ОҮИТБС нь компанийн засаглалын талаар тодорхой мэдээлэл өгөх шаардлагатай. Үүнд, удирдах зөвлөлийн гишүүд, тэднийг сонгох томилох үйл явц, хувь эзэмшигчдийн эрх, дотоод хяналтын механизм зэрэг багтана. Мөн ТӨК-иудын жил тутмын тайлан, хөндлөнгийн аудиторын дүгнэлттэй танилцах хаягийг ОҮИТБС-ын тайлангаас харах боломжтой байх нь зүйтэй.
- Төсвийн бус зардлын судалгаа: Төсвийн бус зарлагыг судалж ил болгох даалгаврыг аудиторын ажлын удирдамжид тусгаж өгөх шаардлагатай. Ингэхдээ олон улсын туршлагыг судалж харьцуулан бүх ТӨК, хамтарсан компаниудад ашиглагдах аргачлал санал болгох нь зүйтэй.
- Задаргаа болон тайлбар: Төсвийн бус зардлууд нь олон төрлийн төсөл, арга хэмжээгээр дамжиж гарсан байдаг тул эдгээрийг тус тусад нь задалж тайлагнан, тухай бүрийг тайлбарлах нь мэдээллийн өгөөжийг нэмэгдүүлнэ.

Орон нутгийн орлогын асуудлаар

- Орон нутгийн түвшний санаачилга: Монголын ОҮИТБС-ын олон талын оролцоотой зөвлөлөөс санаачилгыг орон нутагт дэлгэрүүлэх зорилгоор аймгуудад дэд зөвлөл байгуулах шийдвэрт хүрч, Ерөнхий сайдын захирамж гарсан. Үүний мөрөөр 13 аймаг ОҮИТБС-ын салбар зөвлөлөө байгуулснаас Өмнөговь, Сэлэнгэ, Булган зэрэг аймгуудад аймгийн түвшний тайлан гарган олон талт оролцогчдын уулзалт, семинар зохион байгуулжээ. Мөн иргэний нийгмийн эвслээс санаачлан уул уурхайн үйл ажиллагаа төвлөрсөн зарим сумдад сумын түвшний тайланг туршилтаар гаргаж хэлэлцүүлсэн байна. Энэхүү санаа, механизмыг гүнзгийрүүлэн орон нутгийн түвшинд санаачилгыг хэрэгжүүлж илүү нарийвчилсан, гүнзгий мэдээллүүдийг ил болгох боломжтой.
- Орон нутгийн орлого, түүнийг хуваарилах механизмыг олон нийтийн анхааралд хүргэх: Хэрэв орон нутгийн иргэд уул уурхайн компаниудаас төлдөг ямар төлбөр орон нутагт нь үлддэг, нөөц ашигласны төлбөр, тусгай зөвшөөрлийн төлбөрүүд орон нутаг болон улсын төсөвт хэрхэн хуваарилагддаг талаар мэдлэг ойлголт сайтай байх юм бол орон нутгийн орлогын мэдээллийг ил болгохын ач холбогдол өндөр байх болно.
- Орон нутгийн орлогыг нь компани, аймаг, төрийн байгууллага, орлогын төрөл, цаашлаад төсөл тус бүрээр задалж тайлагнах нь оновчтой.
- Орон нутгийн засаг захиргаанаас төсвийн нийт орлогынх нь хэдэн хувь олборлох үйл ажиллагаанаас орж ирдэг, тэр нь хэрхэн зарцуулагдсан тухай мэдээллийг иргэддээ ил болгох шаардлагатай.

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ

1. Монголын Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилгын 8 дугаар буюу 2013 оны нэгтгэл тайлан. Харт Нойрс & Улаанбаатар Аудит корпораци, 2014 он
2. Монголын Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилгын 7 дахь удаагийн нэгтгэл тайлан, Мүүр Степенс & Далай Ван Аудит ХХК, 2013 он
3. Монголын Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилгын 6 дугаар тайлан буюу 2011 оны нэгтгэл. Харт Нойрс & Улаанбаатар Аудит корпораци, 2012 он
4. Хүчин төгөлдөр тусгай зөвшөөрлийн мэдээ 2012 оны 12-р сарын байдлаар. Ашигт Малтмал Газрын Тосны Хэрэг Эрхлэх Газар http://mram.gov.mn/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=14&Itemid=34&lang=mn Хандсан: 2015 оны 8-р сар
5. Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан. Үндэсний Статистикийн Хороо <http://1212.mn/> Хандсан: 2015 он
6. EITI data set. Natural Resource Governance Institute <http://www.resourcegovernance.org/> Хандсан: 2015 он
7. Өгөгдлийн “уурхай”-1 2006-2011 оны ОҮИТБС-ын Үндэсний тайланд хийсэн дүн шинжилгээ, Н.Дорждарь, Нээлттэй Нийгэм Форум, Дэлхийн Банк, ТАН эвсэл, 2013
8. ОҮИТБС-ын шинэ стандартыг Монгол Улсад хэрэгжүүлэх нь: Харьцуулсан үнэлгээ, зөвлөмж, А.Батпүрэв, Байгалийн Баялгийн Засаглалын Хүрээлэн, 2014